

PÜHAKUTE MÄLESTAMINE

245. Kristlik juturepertuaar tunneb ülikülluses legende, kuidas Jeesus oma jüngritega liigub mööda maad, samuti muud pühakud või jumal ise. Etioloogilist ja didaktilist laadi juttudele seltsib veel rikkalikult lugusid igasugu imetegudest, mis on olnud äärmiselt levikuvõimelised ja elujõulised kõikjal, kuhu aga ristiusu propaganda vähegi on rahvapärastund. Seda markantsem on kontrast, et liivlasteni pole ulatund isegi sellised legendid peaaegu üldse mitte, nagu ju kristluse propagandat üldse liivlasteni suhteliselt nii vähe on ulatund. Kogu pühaku mõiste on liivlastele üsna tume. Vanast Testamendist on nimepidi küll tuttav prohvet = *praviet* (lvÜ, lt. *pravietis*, keskalamsaksa *prophete*) ja Uuest Testamendist apostel = *apustõl'~apustul'* (lvÜ),¹ kuid mingeid rahvapärimusi neist ei teata. Ebamääraselt üteldakse veel jumalamees = *jumal-miez* (Sr, Pr, Kl) ja jumala asemik = *jumal azumnika* (Pz Set) või palju sagedamini hoopis pühamees = *piva-miez* (lvÜ), püha = *piva* (lvÜ), *sväto* (lvÜ, lt. *svets* 'heilig, der Heilige'). Nagu eesti keeles nii ka liivis spetsialiseeritakse pühakuid veel õnnis = *vo'ndzi* (lvÜ) ja vaga = *vaga* (lvÜ) ~ *vaga-miez* (lvL). Kõnekäänuliselt üteldakse, et õndsas inimesel ei ole särki seljas (Ir < Ii). Kui mõni mees või naine on suures raskuses, siis õhatakse tema kohta kaastunde-avaldusena: ah sa vagamees, kui raskesti sul läheb (L). Niisama üteldakse looma kohta: ah sa vagamehe hobune, kui rasket koormat sa pead vedama (L). Koguni mereneitsi ehk nn. maarjaneitsi puhul jutustatakse: ja siis ta, vagamees, läks nuttes tagasi merre (L 101 – vt. LRU I 166). Eks need pühakudki ole vaese rannarahva kalurimiljões aklimatiseerund lihtsalt “vaesteks” inimesteks,² karjasteks või lausa ker-

¹) Kuradi apostleist vt. LRU II 150. SjWied, LWb noteerib apostli tähendusena ka 'Klätšcher'.

²) Vt. juttu kuradist, kes võrgutab viinaga “vaest” (algselt “vaga”) meest LRU II 163.

justeks, kellede kohta liivlased tarvitavad nimetust *sant* = *sañt'* (lvÜ) täitsa ebateadlikud sellest, et "sant" tõlgitseb ladina keeli just pühakut (*sanctus*).¹ Kõige ilusama liivi pühakuloo on noteerind Setälä juba suvel 1888 (refereeritud ka eespool LRU II 166):

VAGA KARJANE LÄHEB ÜLE JÄRVE (Mt. 827')²

Ükskord olnud üks karjane, ta pole jumalast midagi teadnud. Ta mõtelnud, kui ometi keegi kõneleks ka temale midagi jumalast. Talle öeldud kodus, et papp sõitvat kellaga. Siis ta olnud teisel päeval karjas – keegi teine karjane kah. Siis ta kuulnud, et keegi tulnud sõites, kell olnud kah. Ta mõtelnud: see on papp. Säälnud suur järv ees. Siis ta joosnud otse üle järve mööda veepinda. Papp näind, et ta tuleb mööda veepinda joostes. Siis ta peatand hobused seisma, oodand teda. Ta läind juurde papile ja küsind: "Ütle mulle kah, kuidas võib jumala juurde saada?" Siis papp ütelnud: "Sulle pole midagi enam vaja, sa oled niisama püha küllalt, sa võid mööda veepinda käia." Siis ta läind tagasi otse üle järve, oma lehmade juurde tahtnud minna. Siis ta põlvest saadik vajund vee sisse tagasi minnes. – Pz Set.

ÕNDSA SÄRK (Mt. 844*)

Ühel kuningal olnud tütar ja see olnud haige. Ja ta kutsund kõiki tarku arste, ja need pole arstind terveks. Kuid nüüd tulnud üks loll mees ja see ütelnud, et siis ta saab terveks, kui kuningas sikutab talle õndsasärki (*vondzoz serk*) selga, ja et mitte ükski kuningas ei ole õnnis. Nõnda siis kuningas saatnud oma sulaseid kõikjale otsima mõnd õndsasärki. Kuid need sulased käind igaüks oma teed. Nii üks sulane läind teed mööda, kus olnud selline vana tuba. Ta mõtelnud, et ta ei lähe sinna sisse. Kuid ta kuulnud, et vana naine ütelnud: "Ah kui õnnis (s.t. õnnelik) ma olen!" Nii sulane mõtelnud: "No nüüd ma saan selle särki." Kui ta läind sisse ja küsind, kas nad on õndsad (s.t. õnnelikud), naine ütelnud: "Jah, mina olen õnnis küll." Siis sulane küsind, kas ta ei võiks anda kuningatütrelle särki, et siis see saaks terveks. Kuid naine ütelnud, et tal ei ole särki, et ta on niisama õnnis.

¹) Sandist õnneisa funktsioones vt. LRU I 213 (Mt. 750).

²) Selle legendi kohta vt. O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens § 65.

Siis sulane läind kuninga juurde ja ütelnud, et ta leidnud ühe inimese, kel pole olnud särki, see kah olnud õnnis. Ja kõik sulased tulnud tühjalt tagasi. Ja nõnda kuningatütar surnud ära, ja mitte ühelgi kuningal pole olnud õnnist särki. – V 195.

JUMALAMEHE TÜTAR KUNINGANNAKS (Mt. 882 + 706)

Olnud kuningapoeg, näind jumalamehel ilusa tütre ja tahtnud seda naiseks. Vanamees luband, aga ainult siis, kui poiss õpib mingi ameti, millega elataks end ise. Kuningapoeg õppind korve punuma ja saand jumalamehe tütre naiseks. Nad eland õnnelikult. Siis aga mees pidand minema sõtta. Kodunt kaugel kuski linnas ta puutund kokku võõra mehega, hakand sellega jooma ja hoobelnud oma naise trudusega. Teine mees luband minna ta naise manu. Löödud kätt.

Kuningaemanda juurde tulnud kord võõras ja palund võtta hoiule oma magadistuppa üht kallist kasti. Ööseks naine pannud sõrmuse, kella ja ehted lauale. Hommikul viidud kast taas ära, kuid kuningaema asjad olnud ka varastatud. Käelööja toond asjad kuningale ja võitnud kõik varanduse. Kuningas tulnud, viind naise metsa ja raiund tal mõlemad käed.

Öösel naine näind unes: kännu all on imerohud, hõõrugu õitega – saab terveks ja imearstiks. Hommikul ta võidnud käsi kolm korda – kolme päevaga ta olnud terve ja läind linna. Sääl olnud haige mees, keda keegi pole osand arstida. Naine teind ta kohe terveks. Emand riietund meheks ja saand ilmakuulsaks arstiks.

Lõpuks teda kutsutud kuningakotta arstima ja pakutud teab mida, kuid ta võtnud ainult raha ja hobused tõllaga, sõitnud oma mehe kodulinna, tundnud teel ära oma mehe, kes läind linna korve müütama. Ta võtnud mehe kutsari kõrvale pukki, korvid visand teel maha. Nõnda nad sõitnud oma endise lossi omaniku juurde, kes purjuspäi jutustand neile oma lossi saamisloo. Tohter imestand mehe kavalust ja kutsund oma sulased ka kuulatama. Need olnud siis politsei ees tunnistajaiks, ja kelm pandud vangi. Nad pärind lossi tagasi ja eland õnnelikku elu. – Pr [104*].

Uue Testamendi pühakuist mõnevõrra tuntakse Peetrust, keda kutsutakse Pētōr (lvÜ) ja keda peetakse paradiisi väravavahiks (L, Sr, Kr, Pr, V). Viimase funktsiooni tõttu ta on sattund mõne naljandi teiseendisse (Kr 66 = Mt. 1737 + 1740* ja Kr 211 = Mt. 1063) ja paari muinasjuttu:

JEEBUS PEETRUSEGA ÖÖMAJAL (Mt. 752 + 796)

Päästja Peetriga käind mööda maad. Öhtu eel nad jõudnud puruvaese mehe maja ette. Jeesus tahtnud jääda sinna öömajale, kuid Peeter viind edasi paremasse kohta. Sääl nad siis magand ahjupingil, Peeter ahjule ligemal. Öösel tulnud ent joomarid, hakand taplema, kolkind läbi ahjule ligemal magava Peetri ja ajand nad välja. Siis Päästja naernud Peetrit: “Kas oli nüüd hää rikaste juures magada?” – V [161*].

“PÜHA PEETER JA SOLDAT” (Mt. 330 B + 785)

Üks va soldat saand teenitusest lahti, läind koju. Tee pääl ta tahtnud väga kibedasti süüa. Tee veeres ühes söögimajas ta näind, et kaks parti on panni pääl ja praevad. Ta mõtelnud: “Ah sa kurat, kui ma ühe neist saaksin, siis ma oleksin küll mees!” Ta läind teisele poole teed, istund kraavi äärde maha ja hakand suitsetama, kuid ise alatasa mõtelnud: “Oleks vaja minna varastada see part ära.” Näind, et kedagi pole toas, läind ja pistnud mõlemad pardid oma kotti.

Siis läind edasi metsa veerde ja hakand sööma. Tulnud püha Peeter mööda, soldat kutsund, tulgu see kah sööma. Nii nad mõlemad söönd üht parti, teine jäänd terveks. Tulnud üks va sant, soldat annud selle pardi temale. Sant mõtelnud: “Mis sitta ma kuiva parti söön – lähen kõrtsi, ostan saia ja klaasi õlut kah juurde.” Vana sant läind sinnasamasse tuppa sisse, kus see soldat need pardid oli varastand. Kõrtsmik näind, et sandil on tema part kotis, haarand sandil kuuest kinni ja ütelnud: “Anna see teine ka tagasi!” Sant ütelnud küll, et ta pole süüdlane, et üks mees andnud talle, kuid kes siis santi usub! Võeti sant kinni ja viidi vangi, magagu säääl.

Püha Peeter soldatiga läind kaugemale. Sääl ühes linnas nad kuulnud, et kuningal surnud tütar ära ja et ta annab poole riigist sellele, kes tema tütre võib ellu äratada (“teha”). Püha Peeter ütelnud soldatile: “Lähme katsume oma õnne.” Soldat ütelnud: “Kas sa tobe ei ole? Lapsi sa võid küll teha, kes pole veel maailmas olnud, kuid seda, kes ükskord on maailma näind, seda sa enam teist korda talle ei näita.” Püha Peeter annud soldatile müksu pihta ja ütelnud: “Ole vait ja tule ühes!”

Nad läind kuninga juurde. Püha Peeter ütelnud, et ta kuuluvat, et kuningas tahtvat üht last. Kuningas ütelnud: “Mis sa siin lorad!

Mul laps oli, kuid suri ära, nüüd ma tahan teda ellu saada.” Püha Peeter ütelnud: “Noh, seda ma ju ainult mõtlesingi, kuid ei osand välja ütelda.” Näidaku talle seda last, ta teeb selle elavaks. Kuningas näidand oma tütart – see magand kuldvoodis surnult. Peeter vaadand üle ja ütelnud, pandagu kohe katlatäis vett keema ja ärgu lastagu kedagi sinna tuppa, kus nad kahekesi on selle lapsega. Soldatit ta kah pole võtnud enda juurde, vaid ajand välja.

Soldat mõtelnud: “Kurat, ma tahan näha, mis ta teeb.” Läind katusele, ronind läbi korstna sinna tuppa, kus püha Peeter tüdrukuga olnud. Ta istund ahjus ja vaadand. Näind, et püha Peeter võtnud selle neiu ja pannud katla sisse keema ja keetnud niikaua, kuni liha on keend luude küljest lahti. Siis korjand kõik luud kokku ja tõmmand nõõrile kokku, ise hüüdnud: “Üks, kaks, kolm jah, jah, jah, Jumal kuuleb, Jumal vaatab, kurat pime, kurat kurt, sa ei või siin tuld segada, saagu (“jäägu”) see neiu elusaks!” Luud hakand naksuma ja kokku minema, kuid liha ei ole pääle tekkind. Nii va püha Peeter sülitand kolm korda luukere pääle, kusnud üle ja ütelnud: “Liha, tule pääle! Armastagu see neiu oma peigmeest niisama nagu sokk kust!” Nüüd hakand suitsu tuppa tulema. Kui see suits taas ära kadund, istund neiu oma kuldse voodi pääl, naernud ja kõnelnud püha Peetriga.

Püha Peeter kutsund kuninga sisse ja andnud kuninga kätte ta tütre. Kuningas olnud nii rõõmus, et tahtnud anda pühale Peetrile poole riigist ja veel tütre juurde. Kui soldat seda kuulnud, hüpand ka tema ahjust välja ja naernud endamisi: “Nüüd alles tuleb elu! Mõne öö ma võin ju selle ilusa kuningatütre juurde kah minna, kuigi ta saab püha Peetri naiseks, kuid sellest pole viga.” Aga milline imestus olnud, kui ta kuulnud, et Peeter ei võta mitte midagi – mitte viit rubla kulda kah. Soldat müksand talle külge ja ütelnud: “Kas sa oled loll või jääd sa lolliks?! Meile on nii palju raha tee pääle vaja – ja sina ei võta mitte midagi!” Kuningas näind, et see teine tahab, võtnud koti soldati seljast ja valand selle raha täis, nii et soldat pole võind peaaegu kanda. Peeter ütelnud küll: “See ei ole hästi, kuid üsna üks kah!”

Nad läind tüki maad. Peeter vaadand kella ja ütelnud: “Jää nüüd jumalaga, sõber, ma pean oma koju tagasi minema. Kuid tühjaks ma sind ei taha jätta, ma annan sulle oma koti. Mis sa ainult tahad, see saab olema ses kotis sees.” Soldat ütelnud: “Hästi, ma sind kah enam ei taha, sellepärast et sa oled rumal ega tea, et raha praegu maailma valitseb.” Pöörnud ümber ja läind ära.

Ühes poes ta ostnud ühe lehe ja legend. Olnud kirjutatud, et ühel kuningal jälle tütar on ära surnud. Soldat mõtelnud: “See pole midagi. Kui Peeter võis ellu äratada, siis mina kah võin.” Läind ja hakand seda tüdrukut keetma. Keetnud ära ja pistnud kah luid nõõrile, nagu Peeter teind, ja hüüdnud ise: “Üks-kaks-kolm, ja-ja-jah, jumal rumal, Peeter veel rumalam, kuid üle minu mitte keegi targem ei ole. Sa saad mu naiseks – tõuse ainult üles!” Kuid pole tõusnud. Ta teind kõik oma kunsti läbi, mis ta näind Peetrit tegevat, ja hüüdnud ka neid sõnu, mis Peetergi hüüdnud, kuid kui tüdruk pole tõusnud, siis pole. Nii Peeter astund aknast sisse, virutand talle üle kõrva ja ütelnud: “Ma ütlesin sulle, et sa ei tohi omapääd midagi teha – näe, millise õnnetuse sa nüüd endale ära tegid! Ütle veel aitüma jumalale, et ma pole ära taevasse läind – muidu sa võiksid siin juures [asjatult] sittuda. Kuidas sa nii mõtled ta ellu saada, kui sa seljaluu paned jalaks, käed seljaluuks, jalad käte asemele ja pääluu reite vahele! Teda on vaja nõnda kokku panna, nagu ta on olnud – ainult siis võib teda ellu saada!” Peeter teind siis neiu elavaks ja läind ise ära taevasse.

Vanale soldatile tulnud selline hirm pääle, et ta lasknud neiu uksest välja, ise aga hüpand aknast välja ja joosnud ära metsa, kuidas vaid jõudnud. Metsas ta näind üht ilusat lossi. Õhtu tulnud pääle, ta mõtelnud: “Vaja minna sisse lossi magama.” Lossiisand ütelnud: “Kõik toad on ära võetud, üks küll veel on, kuid säääl on kuradid sees, säääl inimene ei saa magada.” Soldat ütelnud: “Üks-kõik, lase mind ainult sisse, küll ma neile näitan.” Mõisaisand viind teda sinna tuppa. Ta vaadand tuba üle ja ütelnud: “Ah sa kurat, ilus on küll!” Nõnda ka uni tulnud pääle, ja ta heitnud voodisse magama.

Pärast keskööd nii kella poole ühe aegu ta kuulnud, et selline müra on toas mis hirmus. Teind silmad lahti ja vaadand: mõniküm-mend kuradit tantsivad juba mööda tuba, mõned tulevad tema juurde, kisuvad tekki ja juukseid. Ta hüpand voodist üles, võtnud oma koti ja hüüdnud: *çort poberi vas* (vene *ч-рм ноб-пу вач* ‘kurat võtku teid’)! Kuradid naernud ja ütelnud: “Vaat, ta kõneleb nüüd hiirtega, kuid see pole väärt [kuulatada]: hiired me sööme kõik ära ja hakkame nüüd sind sööma.” Peeter [peaks olema: Soldat] ütelnud: “Noh, siis las kurat teid võtku! Ma tahaksin, et te kõik oleksite mu koti sees.” Nõnda kui ta need sõnad ütelnud, nii ka kuradid olnud kõik kotis. Soldat sidund kotisuu kinni ja visand nurka, ise läind voodisse magama ja magand hommikuni.

Hommikul ta võtnud oma koti ja läind sepa juurde. Ütelnud sepale, et ta kotis on üks kivi, katsugu seda puruks lüüa. Sepp hakand taguma suure vasaraga mööda kotti, kuradid hakand karjuma ja nutma kotis. Sepp kuulnud seda ja saand aru, mis kivid need on. Kutsund oma selli kah appi ja nad hakand mõlemad kotti mööda taguma suurte vasaratega. Soldat ise istund nurgas ja naernud, et kuradeil läheb nii raskesti. Nüüd kotisuu lõhkend lahti ja kaks kuradit põgenend ära, kaheksa olnud ära taotud. Soldat võtnud oma koti, raputand kuraditükke välja, pesnud koti ja läind ära edasi.

Ühes poes ta näind end peeglis, et ta on nii vanaks ja halliks jäänd. Ta mõtelnud: “Nüüd on aeg surra ja see maailm maha jätta. Vaja minna kuradite juurde.” Ta läind pörguvärvasse – värv olnud kinni. Ta mõtelnud: “Mis see siis nüüd on? Ka pörgusse ei lasta mind sisse!” Ta hakand helistama. Üks kurat tulnud värava juurde, kuid lahti pole teind, küsind läbi võtmeaugu: “Kes see on?” – Soldat ütelnud oma nime. Kui kurat seda kuulnud, siis ta läind karjudes ja nuttes pörgusse tagasi, et nüüd saab kõik pörgu otsa, et see mees on värava taga, kes tema kaheksa venda maha löi. Soldat mõtelnud: “Ah te rumalad kuradid! Kuid ükskõik kah – ma lähen taevasse Peetri juurde: sääl saab saia süüa.”

Läind taeva värava juurde ja kloppind. Peeter teind luugi lahti, vaadand ja ütelnud: “Kuhu sa tulid? Kas siis pörgus ei ole sulle ruumi?” Soldat ütelnud: “Nagu sa näed, ei ole! Kui ma lähen pörgusse, siis kuradid teevad sellist skandaali, et kõrvad langevad lukku. Ma tulin sinu juurde, ole nii hää ja võta mind vastu.” Peeter ehmund ära ja ütelnud: “Ei, ei, ei, seda ma ei või!” Soldat palund: “Kui sa mind ei või, siis võta mu kott vastu, mille sa ise mulle andsid!” Peeter mõtelnud: “Noh, koti ma võin nüüd küll vastu võtta, kuid teda ennast mitte.” Siis ta ütelnud valjult: “Noh, anna siis kott siia, kuid ise lase jalga, nii et sa siit kaod!” Soldat ise endamisi naernud: “Küll ma saan kah, ära muretse midagi!” ja annud koti Peetrile. Kohe kui Peeter võtnud koti enda kätte, soldat ütelnud: “Ma tahaksin, et ma ise oleksin oma koti sees!” Ja nõnda ta olnudki kotis sees, jäänd taevasse ja elab veel praegu sääl. Ta on Peetrile teiseks kaaslaseks värava juures. – Kr 49 (selline jutustus ilmuvad kuski vanas kalendris).

“EI PÕRGUS EGA TAEVAS” (Mt. 330 B)

Ükskord eland vana rätsep Čöp. Ta olnud va vaene mees. Mõne päeva ta püsind ilma söömata. Olnud üks selline päev, mil ta lõunat pole söönd. Tulnud õhtu – tal pole õhtust kah süüa olnud. Pimedas ta istund ahju veeres ja mõtelnud: “Miks mu õemees Sulel (Türgõz) on nii palju ja minul pole mitte süüagi?” Kui ta neid sõnu lausund, paugatand uks lahti ja tulnud sisse selline mees – üks jalg nagu hobusel, teine jalg nagu inimesel. See läind Čöpile juurde ja ütelnud: “Mis sa siin mõtled nii palju? Õmble mulle parem selline kott, kuhu ma võiksin sind kõige toaga sisse pista.” Čöp löönd risti ette ja mõtelnud: “Või mind Jess, nüüd tuleb mul siis surra kõige oma toaga!” Must mees ütelnud: “Mis sa sellist hirmutist (*kä'mō*, vt. LRU II 249) sääl ette teed?! Kui sa kõike kuulad, mis ma sulle ütlen, siis sa saad kolm korda rikkamaks kui õemees Sulg.” Va Čöp olnud nii rõõmus ja patsutand mustal mehel kätt, et ta teeb kõike, mida see ütleb, tehku see teda ainult rikkamaks kui ta õemees! Jah, ütelnud kurat, ta teeb ta rikkaks, kuulatagu ta ainult puha, mis ta talle praegu ütleb: “Kolmapäeva õhtuni sa pead õmblema seda kotti. Kuna täna on laupäeva õhtu, siis sa võid hakata õmblema. Kuid homme kell üksteist sa ära ainult jälle tee seda hirmutist (*kä'm*) endale ette!”

Čöp hakand kohe õmblema. Tulnud kolmapäeva õhtu – kott olnud valmis. Kurat tulnud uksest sisse, ise naernud nii tasa: “Čöp, nüüd sa oled minu!” Kurat võtnud koti, süljand kolm korda kotti ja ütelnud: “Kõiki ma tahan siia kotti, ainult jumalat ma ei taha, sellepärast et ta teeb endale risti ette.” Kui ta need sõnad ära ütelnud, hüüdnud ta kõigest kõrist: “Ma tahan, et Čöp oma toaga on mu kotis!” Ja nõnda ka Čöp olnudki oma toaga ta kotis. Kurat võtnud koti selga ja läind ära.

Teel ta saand kokku sepaga. Kurat küsind: “Kuhu sa lähed nii suure vasaraga?” Sepp ütelnud: “Ma lähen kuradit risti lööma.” Kuradil hakand hirm ja joosnud ära. Ta viind Čöpi suure järve äärde, lasknud kotist kõige oma toaga välja ja ütelnud: “Siin sa võid elada kaks aastat, siis ma tulen su hinge järele.” Čöp mõtelnud: “Nüüd on paha, kaks aastat on lühike aeg ja ma tahan naist ka veel võtta.” Kuid talle tulnud meelde see kott, mille ta õmmelnud kuradile, ja kohe ta õmmelnud ka endale sellise valmis.

Kahe aasta pärast kurat tulnud tema hinge järele. Čöp vedand oma koti ahju tagant välja ja ütelnud: “Ma tahan, et kurat on mu kotis!” Kohe kurat olnudki kotis. Čöp sidund koti suu kinni, pannud

masina pääle ja hakand kuradit õmblema. Kurat palund, lasku teda välja, talle ei meeldivat, et see väike kirp tema ihu hammustab, ta lubab tal kümme aastat veel elada. Čõp võtnud kuradi masina alt välja, pannud lauale ja hakand triikrauaga pressima. Kurat hakand nutma ja oigama, lasku teda välja, ta ei tahtvatki enam Čõpi hinge. Čõp lasknud ta ka välja – kurat olnud veel natuke elus ja joosnud ära põrgusse.

Umbes aasta pärast tulnud taevast Peeter pattude raha koguma (*pattõd-ro'dõ ajam*). Tulnud ka Čõpi juurde ja ütelnud, et ta peab maksma pattude raha seitsekümmend viis liiri. Čõp mõtelnud, kust ta nii palju saab, tal olnud ainult kaksteist liiri. Ta ütelnud: “Parem ma tahaksin, et Peeter oleks mu kotis!” Nõnda ka Peeter olnudki sees. Ta pannud koti jälle masina alla ja hakand õmblema. Peeter hakand paluma, lasku teda välja, et ta pattude raha tema käest enam ei taha, vaid maksab veel kuuskümmend viis liiri juurde. Čõp olnud nii rõõmus, et saab nõndapalju raha, ja lasknud Peetri kohe kotist välja. Peeter maksnud kuuskümmend viis liiri ja joosnud ära.

Čõp eland, naist pole saand, maa pääl hakand igav, ta mõtelnud: “Vaja minna põrgusse kuradi juurde, võtku ta mu hing, ma niikuinii ei taha elada üksinda.” Läind põrguvärava manu ja kloppind. Kurat küsind: “Kes säääl on?” Čõp ütelnud: “Üks reisija tahab öömaja.” Kurat teind värava valla ja vaadand, kes see selline on. Märgand, et see on Čõp, ja joosnud karjudes-kiunudes minema: “Põrgu otsas! Põrgu otsas! Čõp kotiga värava taga!”

Čõp mõtelnud: “Mis sellise lolliga väärt [jännata], parem minna taevasse Peetri juurde. Peeter vaatand aknast välja, et Čõp tuleb, ja karjund puruksjahuks: “Ära tule, ära tule, siin sinu jaoks ruumi ei ole!” Čõp mõtelnud: “Jällegi loll ees!” Ta tahtnud minna jumala juurde, kuid Peeter karjund nii kõvasti “Čõp tuleb! Čõp tuleb!” nõnda et tal hakand kõrv valutama. Ta saand vihaseks ja tulnud maa pääle tagasi – ja nõnda ta veel praeguseni elab selle suure järve veeres. Kes tahab teda näha, mingi kaks sammu edasi ja ühe sammu tagasi vastu päeva. – Kr 38 (läti koolipoistelt kuulnud jutt).

Peetripäevast vt. § 249.

Riiaga lokaliseeritud on “Kristuse kandja” Christophorus, kelle nime liivlased hääldavad Kristap (L, Pr) ~Kristav (L) ~Krištop (Uu, Kl). Tsaariajal olnud tema suur kuju Riias Väina kaldal (L, Uu, Pr), ja temast jutustatakse järgmist:

SUUR KRISTAP KANNAB INIMESI ÜLE VÄINA¹

Sellest Kristapist mingi legendi (“legenda”) ma olen kuulnud, kuid olen ära unustand. Ta oli kandnud väga palju inimesi üle Väina jõe (Dougav) sõja ajal. Ta olnud Päästja kaasaegne. Ja siis üks väike laps olnud kõige viimane, poisike. Ja selle ta viind kõige viimsena üle. Ja see läind lõpuks nõnda raskeks, et vajutand ta põhja, ja ta uppund ära, suur Kristav. Ja sellepärast talle see mälestussammas sinna Riiga on pandud. Ja see väike poisike olnud Päästja. Nõnda mulle täpselt üks ütles – vana Jāni isa nõnda mulle ütles. Siis ta võtnud, see Päästja võtnud ta enda juurde, sest et ta nii palju hääd teind inimestele. See on oma 90 aastat tagasi, kui seda nõnda on kuuldud. – L 186.

Skandinaavia rahvatraditsioon on kristianiseerind vana hiiumotiivi ehitusmeistrist, kelle nime ei teata, ja kohandand siia päätegelaseks põhjamaade kaitsepühaku Olevi. Rootsist nn. Oleviste-motiiv on levinend Rootsi ajastul ka Eestisse ja lokaliseerund siin eriti Tallinna Oleviste kirikule. Lätis vastavat motiivi ei tunta, kuid varem saarlased ja hiljem I maailmasõja aegu Tallinna elama sattund liivi sõjapögenikud on tradeerind Oleviste-motiivi hiljem ka liivi rahvapärimumisise:

KIRIKUMEISTER OLEV (S. 248)

1) Olvõr ehitand Tallinnas Olvõr-kirikut ja käind iga päev Helsingis lõunat söömas. Kirik saand valmis, Olvõr olnud veel tornis. Keegi naine läind mööda ja küsind: “Olvõr, kuidas sa nii kõrgel oled?” Keegi ta nime pole teadnud. Niipea kui naine mainind ta nime, kohe Olvõr kukkund tornist maha, kõht lõhki, uss või kärnkonn kõhust välja. Maha kukkund ka tema töölisid tornist.

Seda lugu teatud ja jutustatud Liivi rannikul juba varem, aga sõja ajal Tallinnas elades küsitud veel järgi, kuidas see päriselt olnud. – Sr [21].

2) Tallinnas ehitand kirikut meister, kelle nime keegi pole teadnud. Kord lõuna ajal keegi naine alt küsind: “Oliver (~Olvõr), kui kõrges sa juba oled?” Kohe kukkund meister koos teiste ehitajatega

¹) Vrd. lätlasil Lielais Kristaps näit. LFK 76, 689.

maha ja muutund kõik kivideks. – Sr 72 (kaotsiläind teksti konseptiivne referaat).

Venepoolsest määratu rikkalikust legendirepertuaarist on jõudnud kuidagi liivlasteni Kiievi katedraali ehitamislugu, mida setukesed osalt on kohandand ka Petseri kloostrile:¹

KIIEVI KATEDRAALI EHITAJAD (S. 249)

Kiievi kiriku ehitanuvat seitse venda ja surnuvat kohe pärast ehituse valmimist, läinuvat ise altari alla hauakambrisse. Aga noorima venna jaoks olnuvat nii vähe ruumi, et ta põlv jäänuvat üles. Igal aastal ühe korra vennad pöörduvat teisele küljele ja ohkavat, et ei tule veel maailma lõppu (s.t. viimispäeva). Kui vennad pöörduvat, saavat haiged säääl paludes oma tervise tagasi. – Pr 118 (konseptiivselt refereeritud kaotsiläind teksti sisu).

Venepoolse redaktsiooniga on ka paar legendi, kus päätegelaseks on kreeka-katoliku maailma pühakute hulgas eriti populaarne Püha Jüri:

PÜHA JÜRI ÕPETAB MEEST KELMIKS (Mt. 790°)

Püha Jüri – jumala asemik – ratsutand ja küsind kündvalt vaeselt mehelt käekäiku. See vastand: “Töötan enam kui see teine, aga tema on rikas, mina vaene.” Püha Jüri õpetand vastu: vähe varastada, vähe petta ja vähe sassi ajada – küll ta siis saab rikkaks. Mees palund end jumalale meelde tuletada. Püha Jüri luband, ja et ta ei unustaks, jätnud mehele oma kuld kapsli, et selle puudumine tuletaks talle lubadust meelde.

Teisel päeval Püha Jüri tulnud kapsli järele, kuid mees pole andnud Püha Jüri enda õpetuse põhjal, vaid pakkund juudile. See andnud kohe kõik raha 300 rubla ja toond teisel päeval veel 200 rubla lisaks ja küsind kapslit. Peremees saland puha. Juut tahtnud kohustusse viia. Mees heitnud alasti ahjule: ei saavat nõnda minna. Juut toond oma kalli mantli ja viind mehe kohtu ette. Kuid kohtus mees saland puha ja kaevand, et juut tahab temalt mantlitki röövüda. Juut vangistatud ja mees rikastund. – Pz Set < Ii.

¹) O. Loorits, Setukeste usuelu I (trükivalmis käsikiri 1944 jäljetult kadund).

JUMALASULANE JÜRI – LEIVAKOTI VARAS (Mt. 650 A)

Ühel peremehel olnud lagunend hooned, ja peremees olnud suur joodik. Ja nii tal õnnestund saada ühe tugeva poisi, kes olnud tugev jõu poolest. Ja peremees saatnud oma poisi metsa puid raiuma ja annud kaasa leivakoti. Poiss läind ja hakand raiuma. Ja tulnud lõunaaeg. Nii ta tulnud ja tahtnud võtta oma leivakoti, ja pole enam olnud seda leivakotti. Ja nüüd poiss hakand nutma. Ja kui poiss nutnud, siis tulnud üks võõras isand ja küsind: “Mis sa röögid?” Poiss ütelnud, et tal on leivakott ära varastatud. Nii see isand ütelnud, et temal kah poisid siinsamas raiuvad puid, võib-olla need on võtnud. Nii isand kutsund Mihklit, Marti ja Jaaku. Ja need polnud võtnud, kuid neljas pole tulnud. Ja nii isand kutsund Jürit, ja Jüri küll esiteks saland (“keeldund”), kuid pärast ütelnud, et ta võtnud, ja annud selle leivakoti kätte. Ja nii poiss saand oma leivakoti, söönd ja raiund öhtuni. Öhtul ta läind koju, ja peremees ütelnud: “Hommikul sa võta vana hobune ja sõida puu järele metsa!” Tulnud hommik ja nii ta sõitnud. Kuid poiss ladund nii suure koorma, et hobune pole jõudnud vedada. Kuid poiss võtnud hobuse aiste vahelt ära ja pannud ta koormale ja ise läind hobuse kohta aiste vahele ja vedand koorma koju. Ja nii see poiss olnud alati peremehel hobuseks. – V 125.

246. Legendide peaaegu täieline puudumine liivi rahvatraditsioonis on järjekordseks rabavaks tõendiks, et katoliikluse propaganda pole saand siin kuigi intensiivne olla ei vene ega saksa poolt. Osalt neid legende võib olla ununenud ka luterlikus miljöös ja suure katku tõttu Põhjasõja päevil, mis rahvapärimeste kontinuiteeti tunduvalt on põrutand. Kuid samu põrutusi ja usumuutusi on eland läbi ka läti ja eesti rahvatraditsioon, säilitades katoliikliku juturepertuaari hoopis rikkalikumalt. Liivlaste juures seevastu pühakute kultus on mandund ainult nende tähtpäevade mälestamiseks ja piirdub siingi suhteliselt väheste uskumuste ja kommetega, mis sõltuvad otseselt pühakust. Kuna pühakutel oma individuaalset ilmet üldse pole säilund ja nende ajaloolis-usulisest missioonist niisama hästi kui midagi ei teata, siis esitan andmestiku nende kohta nii, nagu see liivlaste endi teadvusesse on juurdund – lihtsalt kalendri-tähtpäevade järjekorras:

TÕNIS (17. I)

15. jaanuari nimetavad nad Tunnu-päevaks, siis keedavad nad seapääd, mida nad sellesama päeva hommikul söövad, ja ei lähe kalu püüdma. Ka ei ketra nad sellel päeval, et sead haigeks ei jääks ja võrke katki ei rebiks (Pz, SjWied, LGr LXXIV > Записки РГО II 260).

17. jaanuaril ei koota võrke, kuna sead rebiksid need katki (Kr, SjWied, LGr LXXVI).

17. jaanuar on sigadepäev: mida sel päeval tehakse, selle rebivad sead katki, ja kui pead kammitakse, siis saavad sead täid, aga met-sas töötada on meestel lubatud, ja naistel tikkida ning lappida, aga mitte kedrata, kangast kududa ega võrkude juures töötada (V, SjWied, LGr LXXVI).

Tõnnipäeval ei võivat võrku kududa, sest selle võrgu sead kis-kuvat ära (Pz, SjWied, LGr 420).

Tõnnipäev kutsutakse sigadepäevaks kah. Sel hommikul kee-detakse tõnnipääd, seda teevad peaaegu kõik. Vanad ütlevad: suge-ge vaid, sugege vaid päid – küll sead täitavad ära! (V, SjWied, LGr 368).

Tõnnipäeval ei tohi võrku kududa: muidu sead suvel rebivad kõik võrgud. See päev on sigade päev: seapää keedetakse ja luud viiakse metsa, et sead suvel meelsasti oleksid metsas söömas (V. Alho, LK 52).

Seapääd keedeti tõnnipäeval või vastlapäeval; tõnnipäeval võr-kudega ei töötata, muidu sead kisuvad võrgud ära (Kl Lnb 506).

Tõnisepäeval keedeti seapääd. Sel päeval ei tohitud ömmelda ega paigata villast: muidu sead sõid lambatalled ära. Paklast riiet või lõnga küll võidi valmistada, ömmelda, paigata jne. (L Lnb 938: 7).

Tõnnipäeval keedeti seapääd. Lapsed viisid kondid metsa, et sead püsiks metsas. Ka pekseti sigu, et nad läheks metsa. Vana Dam-berg (Ii) kord peksnud oma puhu sigu "tallis" (s.t. laudas) ära, siis kutsund poja ka peksma. Peksti siis sigu vanast palju, et ei roniks koju. Alles sügisel, kui kartulid võetud, lasti sead koju. Luud viidi kotiga, pandi pedaja alla. Pääluud need olidki, muud siis ei kee-detud (Ii < Pz Lnb 284).

Tõnnipäeval vaja keeta seapääd ja luud vaja viia karjaaida, et sead rahulikult magaksid kohal. Seapää, mida tõnnipäeval keede-takse, kutsutakse tõnnipää (*tiinis-pä*). Vanasti, kui polnud sigadele

toitu anda, siis viidi tõnnipää luud metsa, et sead läheksid ise metsa süüa otsima – tammeterõusid (L).

Tõnnipäeval pidavat seapääd söödama ja luud metsa viidama: siis sead ei minevat kuhugi kaotsi, vaid püsivat aina säääl, kus need luud olevat (Sr).

Vanarahvas annud lastele süüa tõnnipäeval sea teravat nina: siis nad on hääd varukate kirjajad pluuside jaoks, hääd õmblejad. Üks laps on tahtnud ninatükki ja teine on tahtnud (Pr).

Tõnnipäeval vaja keeta seapääd ja luud vaja viia metsa: lapsed lõövad nendega vastu mäнди, et sead läheksid suvel metsa. Tõnnipäeval ei tohi võrguga töötada – ei võrku kududa, ei võrgulõnga kah kedrata: muidu sead kisuvad võrgud katki (Ii).

Tõnnipäeval mehed ei tohi võrguga töötada: muidu sead kisuvad võrgud ära (L).

Kui tõnnipäeval veetakse raage [*resp.* hagu] koju, siis tuuakse usse kaasa (Kr).¹

Kui tõnnipäeval olevat pehme ilm, siis kevadel sadavat enam vihma ja rohi kasvavat paremini (V).

Tõnni-Sebastiani ja Tõnni-Küünla(päeva) suurustelust vt. LRU I 67/8.

Sealuude metsaviimisest paastumaarjapäeval vt. § 244.

TÕNNI KOTTI AJAMINE

Kes ei tea, sellega tehakse tõnnipäeval niisugune vigur, et teda kästakse all oodata kotiga, kuna teine läheb toa pääle seda Tõnni kotti ajama. Kes toa ees ootab, see peab kotisuu lahti hoidma, kuna teine viib salajas pangitäie külma vett üles. Ja kui see all nüüd hoolega hoiab kotisuid õhtul pimedas, siis teine valab talle ülevalt külma vett pääle. See all olnud veel nii rumal, et ta pole teadnud, mis säääl ülevalt õieti on (Pr).

Tõnnipäev = *tiiini-päva* (L, Pz) ~*tõnni-päva* (Ii, lvI) osutab liivi nagu ka läti ja eesti rahvatraditsioonis siinamaani veel suurele tähelepanule, mida katolikuajal omistati Baltikumis seakasvatusele sigade patrooni Antooniuse kaitse all. Perekonnanimena Tõnn ei ole aga liivis kuigi paljut enam tarvitusel, ja ütlus “Tõnist ajama” (*Tõnistõ ajam*) reedab juba keeleliselt Tõnni kotti ajamise nalja põlvnemist nähtavasti uueaegse kombelaenuna saarlasilt. Eesti naljandite repertuaarist on laenatud arvatavasti ka järgmine lookene:

¹) Nähtavasti ülekanne madisepäeva kombestikust.

PEREMEES JA SULANE LIHAKAUSSI PÖÖRMAS (Mt. 1568*)

Tõnisepäeval, kui keedetakse seapääd, perenaine pannud pere-mehe ette seapää, kuid säälpool jällegi, kus istub poiss, olnud lambapää sääl kohal potis. Nüüd poiss läind ennem laua juurde ja pöörnud ruttu kausi nii, et seapää on tema pool. Nõnda ka peremees tulnud ja vaatand, et nüüd ei ole enam õieti. Kuid mida nüüd teha, hakand sööma. Nii peremees ütelnud: “Kas sa ei tea kah, kuidas maa pöörleb?” Nii ta võtnud kausi ja pöörnud kohe ümber nii, et lambapää jäänd poisile. Nii poiss ütelnud, et nõnda mitte, vaid nõnda keerleb see maa, – ja kohe keernud taas kausi tagasi, nii et seapää on jälle poisi pool. Nii peremees pöörnud jälle seapää endale tagasi ja ütelnud: “Vaata nõnda päev (s.t. päike) keerab!” Siis poiss võtnud puust lusika, pannud peremehele üle pää vastu otsa ja ütelnud: “Vaata nõnda pikne lööb!” Ja siis oli peremehele jäänd seapää. Pärast poiss võttis pää ja kiskus lambanaha pää päält maha – muud sääli ju ei ole – ja andis naha peremehele, las paigaku endal past-laid. – Kr 243.

SEBASTIAN (20. I) JA AGAATA (5. II)

Sebastian (Bašt) ja Agaata (Õ'gi) vaielnud kahekesi, läind tülli need kaks külma – üks on tõnnikuu, teine taas on küündlakuu. Üks ütelnud nõnda: “Kui mina niipalju võin külmetada, et naine külmub leivamõhku ära, kui naine sõtkub leiba, siis ta külmub leivamõhku ära.” Sebastian jälle ütelnud, et tema on nii külm, et katel ühes ääres keeb ja teises ääres jää on pääl. Ja üks on ütelnud taas nõnda, ei tea, kes ta siis on olnud, et ta on nii külm, et jänesel lõhkevad silmad pääst välja – niipalju ta võib külmetada. – Kr 318*.

Lisateisendeid vt. LRU I 67/8.

Talvesüdame kõige külmemad päevad Sebastian = Bašt (Kr, Pr) ~Bašt'k (Pr) ja Agaata = Õ'git' ~Õ'gõt (Pr) ~Õ'göd ~Õ'gi ~Õga ~Õgö ~Õg (Kr) on katoliikliku kalendaariumi jäänustena vaevalt enam püsind liivi rahvamälus, nagu paljastavad segased ja fragmentaarsed killud: bašt olevat nagu laupäeviti, kuid mina ei tea kah, üksteise taga nad on (Pr); bašt on vist kevadel, seda sai peetud hobuste pärast (Kr); bašt on lehmade pärast 20. jaanuaril ja Õ'gö-päva ~Õ'göd, see on hobuste päev 5. veebruaril (Kr); bašt ja õ'göd on jaanuari kuus, üks hobuste, teine lehmade pärast; siis vanarahvas pole nahkadega töötand, sest muidu suvel putukad söövad karielajaid (Kr). Niisama

vähe neist päevadest on teatud juba ka 19. sajandi keskpaigu, kui Sjögren ja Wiedemann lasksid oma liivi kaastöölistel rahvakalendrit paberile jäädvustada:

20. jaanuari pühitsetakse samuti, selleks et lehmad edeneksid. 5. veebruaril ei tohi ühtki käsitööd teha, kuna see tooks silmadele kahju (V, SjWied, LGr LXXVI).

5. veebruaril ei tohi midagi teravat ja torkavat kätte võtta ja kui sel päeval pesu pestakse, siis jäävad inimestel ja lammastel silmad haigeks (Kr, SjWied, LGr LXXV).

Igatahes on selge, et katoliiklikuks hobustepatrooniks liivlaste juures on olnud Sebastian > Bašt (vrd. alamal ka Nigulat) ja lehmadematrooniks Agaata > Ō'göt, milline keelekuju on seginend liivi omakeelse hall-sõna väljendajaga *o'gi* (lõunaesti *hahk*) ja provotseerind rahvaetümololoogilise seletuse, nagu olevat tal hall kasukas seljas (Pr) või nagu olevat sel päeval lumine, hall ilm (Kr). Sebastiani kõrval noteerib ainult Sjögren-Wiedemann ka veel Faabiani = Vab Sebast: see on kõigile teada, tönnipäevast kaks päeva vahet on Bašt (V, LGr 368).

Talvepühade seeria lõpetajaiks on madisepäev *mat'ikš-päva* (lvÜ) ~*mat'öks-päva* (L), mil kevadise ärkamise eel harrastatakse esijoonnes usside ja putukate tõrjenõidust ja maagilist hävitamist:

MADIS (24. II)

25. veebruaril, pärast madisepäeva, ei too nad õhtul valgust sisse, et kärbsed võimust ei võtaks, ning ei too midagi koju, et kõdu ega vaglad sisse ei tuleks, ning sel päeval puhuva tuulega ei külva nad oma põldudele, et tõugud orast ei rikuks (Pz, SjWied, LGr LXXIV).

24. veebruar on putukate päev, mil elustuvad kõik putukad, kes talveund magasid. Sel päeval tohib küll linaste asjade kallal töötada, aga mitte villaste, et putukad ei hammustaks; kui keegi metsast puid koju toob, siis seal, kuhu need pannakse, lamavad suvel alati ussid. Kui aga sel päeval antakse süüa head küpsetatud seapead, siis ei saa suvel ühtegi ussi näha. Kui järgmise päeva õhtul tuli tuppa tuuakse, siis tulevad suvel väga kurjad putukad (V, SjWied, LGr LXXVII).

Madisepäev ehk putukate-päev (*kukkist-päva*). Madisepäeva hommikul viiakse pühkmed suure tee pääle, teelahkmesse, sääl on siis

kõik putukad ühes. Õhtul siis keegi klopib vasara ja kiiluga vastu seinä, teine küsib: “Mis sa klopid?” – “Ma ajan putukaid ja kärkseid seinä.” Siis peab käsikiviga jahvatatama kolm korda vastu päeva ümberringi. Niisama küsib siis teine: “Mis sa jahvatad?” – [“Ma jahvatan putukaid ja kärkseid.”] Mõni ütleb siis nõnda kah: selline tuul, mis on madisepäeval, on kogu suvel (V, SjWied, LGr 368).

Madisepäev olevat putukate päev, sest sel päeval ei võivat villast riidet teha, kuna sellesse minevat tõugud sisse. Sel päeval ei võivat ka midagi kodude juurde vedada (nagu puid, palke, õrsi), sest siis veetavat usse koju. Sel päeval võivat ka putukaid ära hävitada sel viisil, et keegi jahvatab tühja käsikivi kolm korda vastu päeva ümber ja siis teine küsib: “Mis sa siin jahvatad?” Siis see, kes jahvatab, vastab: “Ma jahvatan putukaid, kärkseid.” Ja veel teisti viisi, kui keegi läheb ümber toa (s.t. maja) väljastpoolt kolm korda vastu päeva tõrjudes ja siis seestpoolt taas teine küsib: “Mis sa siin tõrjud?” Siis see, kes tõrjub, kostab vastu: “Ma tõrjun tõuke, usse.” (Pz, SjWied, LGr 420).

25. veebruari õhtul majades ei ole tuld, et kärksed ja teised putukad ei sigineks. Samal päeval pannakse tähele, milline tuul puhub, ja pärast valitakse põldude külviks sama tuulega päev, et ussid ei rikuks leiba (Записки РГО II 260).

Madisepäeva eelõhtul tuld üles ei võeta, et putukad oleksid pimedad, ärgu nad nähku loomi (L Lnb 938: 8).

Teatud päevil ei tohi tuua metsast puid: muidu ussid tulevad maja manu (Dzimtenes Vēstnesis nr. 235, 1914).

Madisepäeval ei tohi metsast tuua midagi koju: siis suvel olevat kodus usse (Sr).

Kui madisepäeval veetakse puid koju, siis tuuakse usse hoonete juurde kaasa, siis tulevad ussid tallu. Mullu (1932) jutustaja endaga nõnda just juhtundki, et ta pole saand väimehele ütelda, et täna on madisepäev – see toond metsast puid ja pärast tapetudki kodu mant kaks ussi (Kr).

Madisepäeval ei olnud luba puid vedada, puid raiuda, heinu tuua metsast koju: tuuakse usse ühes (Sr).

Madisepäeval ei tohi midagi tuua koju, näit. puid, hagu (loomadele aluspõhke) jne.: muidu tuuakse putukaid koju, ka kärkseid ja usse. Kodunt välja viia võib küll (L Lnb 939/40: 12).

Madisepäeval ei või ei puid ega heinu vedada metsast koju: muidu tulevad ussid majade juurde. Naised ei tohi villaga töötada – ei kraasida ega kedrata: koid söövad riided ära (Ii).

Madiseõhtul vanarahvas ei võtnud tuppa tuld üles, vaid püsisid pimedas, sest et siis suvel on väga vihased kärbsed, kui tuli on sel õhtul toas. Siis pühiti veel kõik puru ja prügi põrmandult, seintelt ja laest kõik kokku ja viidi pühkmed teelahkmele, las putukad mingu kodunt kõik ära metsa. Madisepäeval ei toodud ka puid ega heinu, sest et siis ühes puude ja heintega tulevad ühes ka ussid tallu: ussid siis magavat säääl sees ja minevat, kui puid ja heinu tuuakse (Pr).

Madisepäeval pühitakse putukaid laudast ja toast ja viiakse teelahkmele, las hävinegu ja kadugu ära kõik putukad (Sr).

Ei mäleta, mis õhtul pühitakse puru ja viiakse suuretee pääle, et ussid ei roniks koju (L).

Madisepäev (25. II) on usside ja kõiksuguste putukate päev. Madiseõhtul ei tohi tuld tuppa tuua. Pikk köis käes joostakse ümber toa, et ussid ei ilmuks. Üks toasolija läheb käsikiviga jahvatama ja teine temalt küsima: “Mida sa jahvatad?” Sellele jahvataja vastab: “Kärbsed, putukaid, kärbsed, putukaid.” Lisaks viiakse veel kõik kedervarred ja muud usse meenutavad esemed lumme, et ussid hävineksid (V. Alho, LK 52).

Samal madisepäeva eelõhtul üks ratsutab ümber maja luua seljas vastu päeva, teine jahvatab käsikivil. Esimene küsib mööda ratsutades: “Mida sa jahvatad?” Teine vastab: “Ma jahvatan putukaid, kärbsed.” Nii tehakse kolm korda, siis putukaid ei sigi suvel nii palju. Madisepäeval endal polnud luba ömmelda: muidu putukad hammustavad suvel valusasti. Madisepäeval ka veab vana nõõritükki kolm korda ümber maja vastu päeva, siis viib teelahkmele, et ussid läheksid ära majade juurest (L Lnb 938/9: 9–11).

Madisepäeval võetakse köis, veetakse ümber kogu maja (“elu” või “pere”) ja viiakse siis ristteele (L Lnb 655).

Madisepäeva õhtul vaja joosta trossiga majade ümber ja ütelda: “Putukad, kärbsed, ussid – kõik hakake selle trossi külge!” Siis selle trossiga viiakse nad kõik metsa, siis sel suvel ei ole putukaid ega usse kodude juures (L).

Madisepäeva õhtul joosti trossiga kolm korda ümber toa ja viidi see siis mäe pääle, et ussid ei tuleks koju. Ja siis mindi käsikivi juurde jahvatama ja lauldi sääljures, ärgu putukad-kärbsed tulgu

tuppa. Metsast ei tohtind tuua mitte midagi kodude (s.t. hoonete) juurde: ussid tulid ühes. Ainult metsa viidi sel päeval (L).

Madiseõhtul minnakse jahvatama “kivikambrisse”, s.t. käsikivile. Vastu päikest peab keerutatama seda kivi ümber ja jahvatatama. Siis teine taas on seina taga, see hüüab ja küsib jahvatajalt: “Mida sa jahvatad?” – “Ma jahvatan putukaid, kärbseid.” Väljas oli ja hakkab jälle kiiluga ajama neid putukaid-kärbseid seina vahele – klopib nii mis! Puid ei tohi koju vedada, mitte midagi ei tohi koju vedada; kodunt välja küll võib viia. Sellepärast ei või koju vedada, et siis veetakse putukaid kaasa, siis suvel on niipalju usse talu juures nii et! (Kr).

Madisepäeval ei tohi midagi koju vedada – see on putukatepäev (*kukkist päva*): siis on putukaid kõikjal, siis putukad söövad loomad ära, vilja ära. Siis jahvatati (käsi)kiviga. Üks jahvatas, teine astus luuavarrele ja ratsutas toa, (*resp.* maja) ümber ja küsis: “Mis sa jahvatad?” – “Ma jahvatan putukaid-kärbseid, ärgu siis neid kärbseid olgu.” Siis jälle anti lastele vana köis, et nad tõmmaksid ümber majade ja viskaksid teelahkmele, ärgu ussid tulgu majade juurde (L).

Madiseõhtul me väiksed lapsed kloppisime vasaratega mööda seina ja ütlesime: “Putukad-kärbsed seina!” Üks taas jahvatas kivil need putukad puruks. Siis on vaja pühkida põrmandut ja viia purud suurteele, et kirbud läheksid minema. Tuld ka ei tohi võtta tuppa: siis on suvel palju kärbseid ja nad tükivad tuppa (Kr).

Madisepäeval ei tohi sõnikut vedada laudast: siis leib ei õnnestu, kasvab vilets, hukas leib (V).

Madisepäeval vaja süüa sealih, et ei näeks usse sel suvel (V).

Madisepäeval tehakse kammeljapütt lahti (L).¹

Madisepäeval karud tõusevad oma talveunest üles. Kes selle päeva hommikul kaua magab, sel on terve aasta karu uni: siis karud annavad oma une sellele, kes kaua magab (Kr).

“Madiseõhtul” [s.t. õhtul enne madisepäeva] võtab peoga heinu, tõmbab nendega kolm korda lehmale ümber kaela ja ütleb: “Söö sina valget, söö sina musta, söö sina kõike, mis tuli sööb!” Siis lehmale tuleb hea isu ega põlga ühtegi toitu ära (Ir Lnb 637: 1).

Madisepäeval kõik puud ja purud söövad lund [s.t. lumi sulab puu ja musta puru ümber], sest see on esimene kevade päev ja siis lumi peab kaduma ära (L).

¹) Ülekanne tuhapäeva kombestikust.

Mis tuul madisepäeval puhub, ses tuules ei või külvata aidvilja, nagu kaale, porgandeid, kapsaid: muidu ussid söövad neid ära (L Lnb 940: 13).

Kuspool madisepäeval püsivat tuul, säältpoolt ta olevat enamasti kogu aasta (Sr). Kust madisepäeval tuul puhub, säält ta puhub terve kuu (L).

Kui madisepäeval sajab lund, siis on hääd kapsad (Pr).

247. Küllap “putukate” ja “karusepäeva” traditsioonid ulatuvad Liivis, samuti kui Eestis ja Lätis, otsaga juba paganusaega ja nende fikseerumine teatud pühaku tähtpäevale on toimund mitmes variatsioonis: nii näit. mainitakse pastor Chr. Harderi käsikirjas 18. sajandi lõpust läti “putukate päevadena” (*kustoņu dienas*) hoopis Gertrudi (17. III) ja Benedikti (21. III) mälestuspäevi.¹ Samuti ei ole kahtlust, et paganusest põlvneb osalt juba ka kevadise karjaväljalaskmise kombestik, mille kristlik kalendaarium on koondand tavaliselt jüripäevale. Kuna liivlaste juures karjamajandusel pole kuigi suurt osatähtsust ja jää aeglase sulamise tõttu meres kevade algus ühes taimestiku tärkamisega viibib kord pikemaks, kord lühemaks ajaks, omandades otseku liikuva püha ilme (vrd. lihavõtteid päämiste kevadpühadena!), siis karjalaskmisepäeva vana tseremoniaal on säilund ainult rudimentaarselt, kuid jüripäev = *jūriks-pāva* (lvÜ, sageli hääldatakse *r* muljeerimata) on omandand lisaks kevadise aastavahetuse kolimispäeva funktsiooni nagu laialt läti ja eestigi rahvatraditsioonis, kusjuures liivis näikse säilund vastav originaalne nimetuski *jaguaeg* (Eestis ja Soomes primaarselt sügiseti):

JÜRI (23. IV)

28. aprilli² hommikul paneb karjane nii palju puutükikesi kokku, kui mitu looma tal saab suvel karjatada olema, selleks et loomad laiali ei jookseks. Vitsa oksakeste külge seob ta punast ja sinist lõnga, mispeale üks teine küsib: “Mis sa seal teed?” – Ja tema vastab: “Ma seon hunti.” Kui seda on üheksa korda korratud, pistab ta vitse ka teiste puutükikeste hunnikusse (Kr, SjWied, LGr LXXVI).

¹) Rig. Rundschau nr. 160, 19. VII 1920 (V. Busch). Eesti karusepäev peab juba terminoloogiliselt ulatuma paganusaega.

²) Arvatavasti trükiviga: 28. asemel peaks olema vist 23.

Just jüripäeval endal lehmi välja ei lasta: siis lehmad sel suvel lompavad. Kuid enne ja pärast jüripäeva võib lehmi küll välja lasta (Kr).

Kui jüripäeval lehmad lastakse välja, siis korjatakse niipalju pulke pihku, kuipalju on lehmi ja kitsi, pannakse need pulgad jürimäe (*jurikš-mä'g*) pääle ja pannakse karjavits keskele sisse – seda vitsa kutsutakse jürivits (*jurikš-jotaz*): siis lehmad suvel hoiduvad hästi kokku.

Jutustaja mäletab oma lapsepõlvest umb. 1870, et Sigrög-külas olnud Jürimägi jüripäeval ehitud ja ilustatud, samuti olnud karjavitsad ehk nn. jürivitsad lõngadega kaunistatud. Lambakarjused pannud ümberringi sellele mäele oma lammaste pulki (Sr).

Jürihommikul kaunistatud riidehilpudega kask, mida kutsutud jürivitsaks, ja pandud mäe pääle metsa poole püsti, et hunt lambaid maha ei murraks. Kes talus on võind ilusama jürivitsa ehtida, see olnud seda rõõmsam, kuid ma ise pole seda enam näind (Kr). Jutustaja on sündind 1877 Vaid-külas.

Pitrög-külas ma ise veel nägin: jürivits seisis liivaluutel tee ääres; mitu lammast, nii mitu vitsa viidi pandi sinna hunikusse (Kr). Jutustaja on sündind 1845. Vt. ka LRU I 105.

Jürihommikul tapetakse kukk maha ja kukeverega võitakse hobusemolde (Pr).¹

Enne jüripäeva ei tohitud minna külla paljaste jalgadega, muidu sel suvel mesilased olid tignedad. Omas kodus võis küll käia paljajalu, millal tahtis. Kui aga külla läks, siis peremees või perenaine vaatas kohe, kus tõrvapang oli, ja tõrvasid ta jalad ära (L Lnb 936: 3).

Jüripäeval vaja panna kana “magama”, s.t. hauduma: siis ta haub hästi pojad välja (L).

Kui lehm või lammas “ajab täis” (s.t. on puhusis), siis antakse neile sisse seda vaskussi, mis on enne jüripäeva maha löödud: siis loom saab terveks; ja kui sead ei söö, mõni siga on selline lahja, siis vaja anda jälle sedasama vaskussi talle sisse (Kr).

Jüripäeval klopitakse puid kolm korda põhjatuule poolt: siis puud kuivavad ära (Ir Lnb 696: 14).

Kui enne jüripäeva pikne tuleb üles ja müristab, siis tuleb külm suvi (L, Kr) ~ siis on vilu suvi, pole hästi (L).

[Ilmastiku poolest] jüripäev on küünlapäevale vastu (Kr).

¹) Jutustaja kahtles algul, kas seda ei tehtud sebastiani-päeval, kuid meenutas siis kindlasti, et jüripäeval.

Kui jüriööl taevas õhtupoole ööd ja hommikupoole ööd on pilvine, kuid keskööl selge, siis kevad ja sügis olevat vihmased, kuid suve keskpaigu kuiv. Ja taas vastupidi (Sr).

Kuidas võib rotid-hiired vilja ja kartulate seest välja ajada? – Kui maa on ära küntud ja kartulad või muu vili külvatud, siis pidavat võetama lihatar [= tamp, nui] kätte ühel sellisel päeval, mis on minekupäev (*lä'itõb-päva*), kus inimesed kolivad talust välja, nagu jüripäev, jaagupipäev, jaanipäev või laadapäev. Siis vaja võtta lihatamp kätte ja käia kolm korda vastu päeva ümber oma maade [s.t.põldude] ja igal sammul, mis astutakse, peab torgatama see tamp maa sisse nagu kepiga [käies] ja üteldama: “Kõik putukad, hiired, rotid jürisse!” või “laadale!” (milline päev siis satub olema). Ja kui jõutakse siis tagasi sinna kohta, kust [käimist] on alustatud, kui kolm korda on käidud [ümberringi] ära, siis vaja visata maha see tamp, tagasi ei tohita kunagi vaadata, ja siis peab tuldama koju, – ei saa olema ei rotte ega muid (V).

Jüripäev on mitmelegi liivlasele raske, sest et see on rendi ja kontrahi tähtpäev. Jüripäeval ei tohi midagi põllutööd teha (V. Alho, LK 53).

Jüripäev on selline vahetuspäev (*va'itõb-päva*): siis tüdrukud viiakse uue peremehe juurde ja “palgalised” [= kodapoolsed?] lähevad kah uude tallu (Ii).

Jaguaeg (*ja'g-ajga*) sai meil alatasa öeldud jüripäeva kohta kevaldel. Vanarahvas ütles aina nõnda: kas tänavu saab olema ka suur jagu? (L).

Kui üks meeldiv (“tahetav”) inimene läks kuhugi võõrasse kohta külast välja, siis tõsteti tee äärde üles haljad kase- või kuuseoksad, kui lahkus aga keegi ebameeldiv inimene, siis tõsteti salajas tee veerde üles vanad viisud (Kr).

Haldjalaadilisest jüriemast (*jürikš-äma*) oli meil juttu juba varem (vt. LRU I 91 ja 106); samuti esitati eespool ka legend Pühast Jürist (vt. § 245). Personifitseeritud jüripäev väljendub selgesti veel seletuses huntide kohta: Jüri panevat huntidele suu kinni ja Mart tegevat lahti, nii et suvel huntidel ei olewat luba kariloomi kiskuda; talvel olevat hundil jalad lahti ja suu lahti metsloomi püüda (Pr). Juba Sjögren-Wiedemann noteerib: Jüri paneb hundi ehk “metsalise” paigale, (s.t. kinni), nii et tal ei ole suve jooksul võimu nõnda murda, nagu ta tahab; Mihkel taas laseb lahti; jüripäeva hommikul antakse igale hobusele [aisa]kella täis toitu, siis seotakse see kell ühele [hobusele] ümber kaela, – enne [s.t. teisiti, muidu] ei teata,

et Jüri on hundi kinni sidund (V, LGr 369). Eesti ja läti rahvapärismis väga populaarsed motiivid huntidest kui "Püha Jüri kutsikaist" ei ole jõudnud liivlaste juures koduneda (vrđ. LRU II 93).

Kui tahetakse esimest korda võrkudega merele minna ja tuleb mittejuhuslik külaline, siis ei tohi minna, ja samuti, kui kellelegi naisterahvas vastu tuleb. Kui esimest korda karja välja lastakse, siis tuleb sedasama tähele panna, ja samuti ei tohi midagi majast välja anda. Samuti lõigatakse pihlakaoks ning keerutatakse sellega kolm korda vastupäeva ümber karja, pannakse kirves ja kanamunad värava taha ja lastakse nii kari välja; kui see karjamaalt tuleb, siis on hea, kui karjased seda kastavad, et seega lehmadel oleks alati rohkesti piima (V, SjWied, LGr LXXVII).

Üldse karjaajamine siin Ire-külas on suur sündmus. Naised jõlgivad esimene nädal kevadel igaüks oma lehmadega ühes, veel praegu, vaatamata sellele, et karjane niikuinii on juures. Igaüks hoolitseb oma lehma eest, et teda mõni teine ei puseks ega et ta teisi ei puseks. Vaadatakse ka igasugu muid vigasid ja harjumusi, mis lehmale on, ja tarvitatakse nende eemaldamiseks siis rohkesti nõidumist (*maid'õmi* – vt. LRU III 2 jj.). İra-külas niisugust kommet pole olnud. Vaevalt esimese päeva naised käivad karjaga kaasas, peamiselt, et pusklemist ära hoida (Ir < İi Lnb 455).

Kevadel, kui lastakse esimest korda lehma välja, siis ei või lasta esmaspäeval, teisipäeval ega kolmapäeval: siis lehmad lompavad kogu suve; peab lastama ainult neljapäeval, et lehmad käiksid kogu suve kõige nelja jala pääl (V).

Nittõl-talus (Pr) perenaine suri ära, minu taadi õde. Peremees võttis omale teise naise. Ja kui lasti lehmad välja kevadel, siis noor perenaine pani künnise alla kirve ja kaks pussi ja kanamuna nagu pussile pääle: kui mõni lehm astub sellele kanamunale pääle, siis ta läheb hukka. Reedeti ja kolmapäeviti inimesed kuigi paljut karja välja ei lase (Pr).

Kevadel, kui lastakse esmakordselt loomad välja, siis pannakse üks terasest terav asi künnise alla, kas kirves või nuga või puss, ja aetakse loomad säält üle: siis olevat kõvad jalad (L).

Kevadel, kui esimest päeva lastakse lehmad välja, siis vaja panna kirves lauda künnise alla: siis sel suvel pole lombakaid lehma (L).

Kui esimest päeva lastakse lehmad karja, siis hommikul pannakse kivi või kirves künnise alla, et lehmad astuksid säält üle: siis on neil kõvad jalad sel suvel, ei ole lombakad (Kr).

Kevadel, kui kari esimest korda lastakse välja, siis pannakse rauatükk lauda künnisele ukse vahele, et see seisaks lahti: siis loomadele saavat tugevad jalad, ei murra ära ega lähe sõrad pehmeks (Kr Lnb 175).

Kui kevadel esimest korda lehmad laudast välja lastavat, siis pidavat pandama kirves lauda künnise alla: siis lehmad suvel ei lompavat (Pz, SjWied, LGr 423: 27).

Kui tahetavat seda, et lehmad karjamaal hästi koos seisaksid, siis pidavat kevadel, kui lastakse neid laudast välja, kõikidel lehmadel natuke sabade otsast maha lõigatama ja kokku seotama, sest siis püsivat lehmad kogu suve hästi koos (Pz, SjWied, LGr 423: 28).

Kevadel enne väljalaskmist tuleb lõigata kõigil lehmadel savad ära, siduda need ühtekokku ja panna lauta räästa vahele, et lehmad tuleksid koju. Kui hakatakse esimesel päeval lõast lahti laskma kevadel, siis kõik noored tulevad lasta kõige enne lahti, et need oleksid esimesed reas ja et karjane neid palju ei peksaks (V).

Kui esimest päeva lastakse lehmad välja, siis võetakse võti ja taba, minnakse nendega lehmadel kolm korda ümberringi vastu päeva ja lukustatakse kinni, et nad ei läheks metsas lahku üksteisest, vaid kõik oleksid ühtekokku lukustatud; ja seda öeldakse kah: ärgu nad ära kadugu (L).

Kui lehmad lastakse kevadel esimest päeva välja, siis nõiutakse neid ühtekokku: siis vaja võtta taba, joosta ümber lehmade kolm korda vastu päeva ümberringi, lukustada siis taba ja visata lehmade keskele; siis karjased peavad ise minema sinna, kus see taba on maas, istuma maha ja sööma sääli leiba, – siis lehmad söövad paigal suve jooksul ja hoiavad ühtekokku (V).

Kui esimest päeva lastakse lehmad välja metsa, siis perenaine peab panema võtmed tabaga karjasele vaka sisse ja soolakinda peab võtma kätte kaasa, terve kindatäie soola, karbi sisse koort ja toorest küpsetamata sealiha peab võtma kah kaasa, et lehmadel oleks rammus koor. Siis soola on vaja riputada kõikjale väravate vahele – perenaine ise läheb ees – ja ristteede pääle, kust lehmad lähevad läbi. Kui minnakse siis ära metsa, siis aetakse lehmad soonetsisse kokku sööma, ja siis karjane jookseb vastu päeva kolm korda ümber karja, kui kiiresti vaid suudab, ja siis lukustab taba kinni ja viskab lehmakarja keskele kõige võtmega. Ja siis läheb ise sinna juurde, kuhu on visand, otsib üles võtme ja istub sinna maha ja siis sööb

kooreleiba ja rasvast liha ja ise ütleb rõõmsalt, et tänavu suvel saab olema rammus koor ja lehmad las söögu hästi paigal (L).

Tarkus loomade juures. – Kevadel, kui lastakse esimest korda loomad – lehmad või lambad – välja, siis raiutakse kirves künnisesse või jälle pannakse kirves künnise kõrvale maha. Ja siis säält aetakse lambad üle seepärast, ärgu loomad lõhkugu oma jalgu ära. Siis loomad saavad olema tervete ja kõvade jalgadega. Kui väga loomad jooksevad, ei söö paigal, siis kõrvetatakse sukk, jala alumine pool pahemast jalast ära, ja siis see kõrvetatud tuhk antakse loomadele sisse. Siis loomad enam ei jookse ja söövad väga paigal. – L Ket 122 (48).

Et loomad väga ei jookseks, selle vastu tehakse nõnda: suurleneljäpäeva õhtul võetakse takuse pahema jala suka täis soola ja pannakse tulle tuha alla, nõnda et ta ei põle ära, siis kolm õhtut tehakse tuld nõnda pääle, et ta ei põle ära, ja kui siis lastakse kevadel lehmad välja, siis hommikul, kui minnakse karja, visatakse seda soola vee sisse, et lehmad jooksid, ja üteldakse: “Siis sa nõnda söö samm sammu juures ja nõnda täis nagu sukk!” Pahema jala sukk võetakse sellepärast, et kura jalaga ei astuta enne, vaid parema jalaga astutakse enne. Siis lehmad söövad laugelt (L).

Kevadel, kui esmakordselt lastakse lehmad välja, siis karjane läheb kolm korda ümber karja ja ütleb: “Lehmad tassa, lehmad tassa, lehmad tassa! Sööge tassa, sööge tassa, sööge tassa!” Siis istub ise keskele maha ja sööb leiba: siis lehmad sel suvel püsivad üheskoos ja söövad paigal (Kr).

Kui lastakse esimest korda lehmad välja, siis tuleb anda lehmadele soolaga leiba ja riputada soola selja pääle, “ärgu kadesilm mingu üle” (Kr).

Kevadel, kui esimest päeva lastakse lehmad karja, siis karjane ei tohi süüa kõike leiba ära, vaid peab tooma niipalju koju, et saab anda kõigile lehmile ühe suutäie: siis nad suvel tulevad koju ega jää metsa (Kr).

Kui lastakse lehmad esimest korda välja, siis peab võitama kõigil lehmadel pääd viinaga: siis neil kõigil on ühtlane hais juures ja siis nad ei puskle (Kr).

Kevadel, kui lastakse esimest päeva lambad välja, siis pannakse vanad mehe püksid lambalauda künnise alla ja üteldakse, las lambad seisku niisama kodu juures, nagu mees naise juures seisab (L).

Kevadel, kui esimest päeva ollakse lammastega väljas, siis õhtul, kui tullakse koju, peab mindama sipelgapesa juurde ja võetama

kindatäie seda pesa, viidama lauta ja öeldama: “Saagu niisamapalju tallekesi lammastel nagu neid sipelgaid!” (V).

Kevadel esimest päeva kui minnakse karja, siis ei tohi vitsal koort ära tõmmata: muidu suvel lehmad viskavad sarvi (V).

Kevadel, kui esimest päeva minnakse karja, siis ei tohi vitsa ära kaotada: muidu lehmad kaovad suvel ära (Kr).

Kui kevadel esimest päeva ollakse karjas, siis ei tohita vitsa ära kaotada, vaid see peab toodama koju ja pandama laudaräästasse, et lehmad suvel tuleksid koju ega kaoks ära (V).

Kevadel hoolitseti karja väljaajamisel selle eest, et loomad püsiks koos. Selleks pidi karjane esimesel päeval tarvitatud karjavitsa, millega igale loomale veel paar tulist särakat oli antud, tooma õhtul koju, et loomad õhtul ilusasti tuleks koju ega aeleks laiali (Ir < Ii Lnb 452/3).

Kui esimest päeva ollakse karjas ja tullakse koju, siis peab valatama [karjasele] vett pääle, et oleks palju piima sel suvel (V, Kr).

Kui karjane tuleb koju esimesel päeval, siis perenaine valab teda piimaga (või veega), et oleks palju piima ja et karjasele ei tuleks uni pääle, et ta ei jääks tukkuma karjas (V).

Ire-külas asub Jaanimägi (*Joni-mägi*), millele viidud karjavits, vanad viisud, mõni lõng jne. ohvriks, kui esimene karjapäev möödud hästi; säälsamas mäel toimund lindude äratamine lihavõttel (Ir).

Kui karjane tuleb koju, siis järelejäänd leivast ta annab igale lehmale suutäie, las tulgu suvel iga kord koju. See vits, mis esimesel päeval karjast on toodud, visatakse katuse pääle. Sääl on veel palju tempe, kes neid kõiki kätte saab (V, SjäWied, LGr 369/70).

Kui hobune viiakse kevadel esimest päeva karjamaale või metsa, siis pannakse kolm mulgulatti teele, viiakse hobune neist üle ja öeldakse: “Kõrgemalt sa ei tohi hüpata kui üle nende kolme lati!” See tuleb hobusele nii põlvest saadik ainult kõrge, kõrgemalt siis hobune ei tohi hüpata (L).

Kui hobused väga hüplevad, siis kevadel väljalaskmisel võetakse aia päält päälmsed latid ära, pannakse kõrva ja viiakse hobune üle kolme alumise lati kolm korda üle ja tagasi – siis hobused ei karga (L).

Kevadist nigulapäeva Liivis ei tunta, vaid selle asemel on hiiobipäev = *ijjap-päva* (9. V), millest oli juttu juba eespool sibulate “mahapistmise” päevana (vt. § 238). Teiseltpoolt taas väidetakse, et urba-

nipäev = *urban-päva* (25. V) olevat sibulate “külvamiseks”, siis sibulad hästi kasvavat (Sr). Sibulaid pidavat külvatama urbanipäeval (*urband-päva*): siis kasvavat suured sibulad (Sr). Ühes notiitsis hiiobipäeval (hoopis 10. augustil?) klopitakse kepiga puud, et need kuivaksid ära, kui on tarvis kuiva puud või tahetakse seda puud omale osta (Ir Lnb 696: 13).

Kevadiste tähtpäevade hulgas on Sjögren-Wiedemannil veel märkus: Enne 3. maid ei tohi minna paljajalu asjatoimetusele, ka mitte niint kiskuda, muidu löövad lehmad sabad ümber puu (V, LGr LXXVII).

Niinepäevast vt. § 252.

248. Suvise pööripäeva traditsioonid on koondand endale jaanipäev = *jān-päva* (lvL) ~ *joā-päva* (lvI), mida käsitleti juba eespool kui paganlikku sigivuspüha ja ohverdamise ehk “ehtimise” päeva (vt. LRU I 29). Ristija Johannesest ei leia me selle päeva ega öö tseremoniaalist küll jälgegi pääle nimetuse, kuid isegi nimetusena on tarvitusel veel tõlkelaenuna lätist rohtude ehk “heinte”, *resp.* heinaõhtu = *ajna(d)-õdōg* (L, Sr, Kr). Läti mõjul jaanipäev on paisund viimasel ajal suuremaks pühaks kui lihavõte. Täitsa lätipärane on ka selle päeva veetmine kuni rohkete jaanilauludeni, mida esitatakse normaalselt läti keeli, kuid mäletatakse ka nende liivikeelset laulmist (L).¹ Ometi jaanilaulude lätikeelne refrään, *ligo*, mis algselt tähendab kiikumist ja hõljumist, on leidnud liivis rahvaetümoloogilise tõlgitsuse futuurse imperatiivina *ligo*, s.t. “saagu!” (Ii). Kuivõrd keskne on olnud just jaanilaulude osatähtsus, nähtub juba sellestki, et nende refrääni järgi kutsutakse rahvalaulude laulmist üldse *ligōmi* (lvÜ).

JAAN (24. VI)

Kel aega on, korjab jaanipäevaks taimi, küpsetab saia, toob noori kaski ja lilli ning kaunistab nendega õhtuks kõik paigad, katused, laevad ning ehitised. Hobuseid ei tohi sel päeval karjamaale lasta. Pärast õhtusööki süüdatakse üks või kaks vana paati. Vanad ja noored kogunevad jaanitulele ja tüdrukud laulavad:

Jaan tuleb, Jaan tuleb,
kuidas me teda vastu võtame?

¹) Jaanilaule vt. O. Loorits, VdL 223/49 (233–278) ja 602/3 (611–616 a).

Me küpsetame kakke, soojendame piima, liigo! liigo!
 nii võtame me Jaani vastu, liigo! liigo!
 Jaan läks heina niitma,
 kolm kasukat seljas, liigo! liigo!
 ja ei niitnud kuke koormat,
 mitte suutäit oina jaoks, liigo! liigo!
 Kes jaaniööl magab,
 see ei saa meest, liigo! liigo!
 Noored poisid, noored tüdrukud
 need ei maga jaaniööl, liigo! liigo!
 Kes jaaniööl magab,
 sel äpardub rukis, liigo, liigo!

Kui tuli on ära põlenud, lähevad nad koju ja tantsivad hommi-
 kuni. – SjWied, LGr LXXVII (V) > Globus 75 (1899), 146.

Ka see pole Jumalale austuseks, et mõned jaaniõhtul ümber
 tule ringi hüppavad ja kisendavad (Pz, SjWied, LGr LXXV).

Jaanipäeva õhtul [s.t. faktiliselt küll eelõhtul, 23. VI] põletatakse
 jaanituld mäe pääl; siis tüdrukud-poisid ehk nn. “jaani-lapsed” lähe-
 vad tulele, lauldes rahvalaule; mäe pääl on suur kiik, sääl kiigutakse
 ja hullatakse, hüpatakse ja tantsitakse (Ii). Harilikult liiguvad tüd-
 rukud jaanitulele läbi küla ühes kambas lauldes, juuksed lahti, pär-
 jad pääs, süled täis lilli, õisi, rohelisi oksi, kuna poisid nende saa-
 bumiseks süütavad tule ja laulavad vastu. Vt. ka O. Loorits, Liivi
 rahva mälestuseks (1938), 51.

Kes jaanitulest läbi hüppab, sellele nõidus ei hakka külge (Kr).

Jaaniõhtul lauldakse, et jaaniööl jumal käib mööda meie põldu
 ja hävitab umbrohu ära, mis meie vilja sees kasvab, ja tõstab vilja-
 pääd püsti. Öeldakse kah, et jaaniööl ei tohi magada, vaid peab ole-
 ma üleval; kes jaaniööl magavat, selle linad kukkuvat maha ja mi-
 nevat lassi (Kr).

Jaanipäev ja jaaniõhtu on selline õnnesoovimise aeg. Siis poisid-
 tüdrukud lähevad peremeeste juurde õnne soovima, et vili hästi
 kasvaks ja loomad hästi “heidaksid” [s.t. sigineksid]. Ja siis lauldi
ligõ, see on: las nõnda saagu! (Ii).

Jaanipäeval ehitakse lehma (Kr) pärgadega (Kl Saar).

Jaaniõhtul käidi ümber põldude ja aidade lauldes (Sr). Jaanipäe-
 va öösel tüdrukud-poisid käivad mööda aiavahesid, ehtides vilja ka-
 se- ja männiokstega: siis kasvab ilus vili ja ei vaju lassi (L).

Jaanipäeva öösel vanarahvas lasksid ehtida viljatarad¹ kaharate kase-, männi- ja pihelgaokstega: siis kasvab kahar, tihe vili suurte päädega (L).

Jaaniööl ilustati rukkipoelde, ristikutarasid, õunaaida. Siis viidi andeid² – tüdrukud on viind võid õunapuule (L).

Jaanipäeva õhtul kaunistati katused, lauda- ja aidakatused, elumajakatused ja ukсед, et oleksid kõik loomad ja inimesed terved ja tuleks rikas aasta (L).

Jaaniööl seisab maal [s.t. lätlaste juures] peremeestel toit väljas: suured lauad on kaetud toiduga väljas taluõues läbi öö, et jaanilapsed (*joi-lapst*) sööksid – need, keda ei nähta, ja ka need, keda nähakse (Pr). “Jaanilaste” all jutustaja mõtles üheltpoolt talust tallu lauluga liikuvaid noori, kes on ise ehitud ja ehivad ka põlde, katuseid jne. lillede ja okstega, kuid teiselt poolt jutustaja kujutles, et nägematult käivad jaaniööl toitu maitsmas ka haldjad, keda toiduga just tahetaksegi kostitada. Jutustaja arvates jaanilapsed ei ole surnud, vaid vaimud. Jutustaja on sündind 1860.

Jaaniõhtul ilustatakse väravatulbad, ukсед, katused ja paadid kõik pihelgaurbadega. See on suur rohi jaaniõhtul – kõik kased, pihelgad, tammed, pajud. Ehtimisest nähakse, et laisad tüdrukupoisid on jätnud väravad ehtimata, urbadeta. Kuid kel perel on kaunistatud, sellele taas lauldakse, et poisid-tüdrukud on virgad, et tuleb rikas aasta sel peremehel, kes ehib oma talu: siis jaaniisa (*joi-iza*) tuleb jaaniööl sinna tallu. Jaaniisa see va Jaan ongi. Lauldakse ka seda, et jaaniema (*joi-jema*) magab jaaniööl patjade sees, midagi ei kuule, jaaniisa taas lööb vaskset trummi, et ema ärkaks üles. Need pihelgaurvad hoitakse lehmade jaoks alal kah (Kr). Jutustaja (sündinud 1863) kujutles jaaniisa ja jaaniema kindlasti haldjatena, kuna üldisemalt seletati, et need on lauldes talust tallu liikuva jaanirahva mees- ja naisjuhid, keda ainult vanarahvas pidas veel haldjate personifikatsiooniks.

Igal jaanihommikul [s.t. 24. juuni hommikul] olevat pihelgail kõik need peenikesed noored otsakesed ja lehepungad või nupukesed otsekui ära hammustatud. Seda ma olen vanarahva käest kuul-

1) Liivi ranniku põllulapid on sageli aidade ehk “taradega” piiratud, et kariloomad vilja ei pääseks. Sellepärast tõlgitseb aid ehk “tara” normaalselt ka põldu.

2) Huvitaval kombel tõlgitsetakse siin ohverdamist just pulmaandeid väljendava verbiga *mimtõ*.

nud, kuid ise ma seda tähele pole pannud. Alles talvel üks vanamees ütles, et see olevat nõnda. Vaat see see Jaan ongi, Jaan võtvat neid pungid. Jaan võtvat kõigilt rohtudelt ja kõigilt puilt õisi, *resp.* ande.¹ Kui tahetakse mõnd jaanirohtu võtta arstimiseks, siis peab võetama enne lõunat, sest pärast Jaan ise võtab ära (Kr). Jutustaja on sündinud 1861.

Jaaniööd kutsutakse rohuõhtu (*ajna-õ'dõg*). Siis minnakse üks-teise põllule ehk tarra, iseenda põllule kah, nopitakse rohtu ja viiakse üksteise majade ette ja lauldakse: *ligo Joni! kõik kohad õitsevad, ligo, ligo!* Siis olevat lehmadel piima ja muud loomad püsivad terved (Kr).

Jaanirohi (*jon-ajna*) on puha rohi, mis aga jaaniõhtul on katkutanud. Seda perenaised peitsid nagu suurt [lime] rohtu ja hautasid koos [kuuma veega] piimanõusid: siis oli paks koor piimal (Pr). Jaanipäeva õhtul korjati jaanirohte ja nendega pesti või loputati piimanõusid läbi aasta kuni teise jaanini – sellepärast neid jaanililli katkutigi (L). Jaaniõhtul “niidetakse” jaanirohtu: see on loomadele terve pärast (L). Jaaniõhtul vaja “kiskuda” jaanirohte: neid antakse talvel lehmale, kui see hakkab lüpsma, et tal oleks palju piima ja rammus koor (Kr).

Jaanirohtu otsitakse [jaaniõhtul]; kui lehmad hakkavad lüpsma, siis antakse neile jaanirohte. Nüüd peab ka jaanitule alla mindama (V, SjWied, LGr 370).

Kui lehmad tulevad jaanipäeva õhtul koju, siis peab antama neile pihelgalehti süüa, et oleks paks koor sel aastal (V).

Minu ema kah läks alati jaaniööl pärast päikese loojangut metsa pihelgavitsu murdma ja pani need lauta. Seda peab jaaniööl tehtama, kuni päike pole veel tõusnud. Ta seisis põõsa juures, kuni päike läks looja, siis otsekohe murdis oksa, tõi koju, pani lauta, paaride vahele pistis, et paha ära hoida oma lehmadest, mida võlud ja nõiad teevad; ka painaja võib selle oksaga ära ajada (Pr).

“Jaaniõhtul” [s.t. jaanilaupäeva õhtul] inimesed laulavad ära põlde: käivad mööda põlde, vitsad käes, ja vitsutavad mööda põõsaid, mööda heinamaad ja viivad siis vitsa koju (võib olla ka enam vitsu). Üks vits pandi alati lauta, et lehmad annaksid rammusat piima, teine vits pandi aita. Sel vitsal on siis suur jõud: sellega võidakse ära ajada painajat, võlu (? “nõlg”, mis tunnukse siin keeleline komistus) ja kõiki pahu vaime. Sellepärast see vits peab seisma

¹) Õie ja ohvri kujutelmade identifitseerimisest vt. LRU I 26.

lauda katusepaaride vahel. Ka meie laudas püsis alati selline pihelgavits. Kui ma olin väike, siis ka mina valvasin öösel laudas ja ootasin, et lehm hakkab inisema: siis tal on painaja seljas. Siis me peksime selle vitsaga tasakesi pimedas laudas mööda lehma selga. Siis tehti ruttu tuld [s.t. süüdati valgus] ja võeti kinni, mis vaid leiti lehma selja pääl. Mõnikord ei saadud muud kui ainult heinakõrre. Siis pandi see pudeli sisse, kork pääle, kuuma kohta. Hommikul tuli siis see paluma, kes oli loomi painand. Ja lehmad ei olnud siis hommikul enam märjad (Pr).

Jaaniöösel nõiad lähevad pihelgavits käes mööda võõraid niite, lõövad põõsaste ja rohu pihta ning sõnavad: koor meie koju, piimavesi teie koju! Ja siis ta võtab sellega kõik koore teisel ära (Pr). Pihelgaga lehmade peksust ja põllu suitsetamisest jaaniööl vt. LRU III 7.

Jaaniõhtul, siis valavat perenaised piima kah maha; ennekui lüpsik viiakse toa juurde, valatakse mõni toop piima maha lauda ukse alla (Pr). Jutustaja (s.1860) ei käsitelnud seda enam ohvritoiminguna lauda-, resp. karjahaldjaile, vaid maagilise nõiatembuna, et laudast alati palju piima saada.

Üks lehmade äratagemine siis olla veel: jaanipäeva hommikul, kui hall maas, minnakse tagurpidi ja pühitakse oma piimakurnamisträtiga teise lehma jalajälgi – siis see lehm jääb haigeks (Kr Lnb 175).

Jaaniöö kaste on üks imeasi. Kõik tõttavad oma loomi jaanihommikul välja ajama, sest siis olevat kuldne kaste: kes esimesena saab jaanikaste (*jan-kastug*) pääle, sel on see õnneosadus ehk “häädam” = *jõvam* (Pr).

Jaanihommikul minnakse enne päikesetõusu välja, võetakse rohu päält kastet valge taldriku pääle ja pestakse sellega silmi: siis silmad ei põdevat (Kr). Jaanihommikul vaja võtta jaanikastet rohu päält valgele taldrikule: see on hää silmarohi, kui silmad valutavad (Kr).

Jaanipäeva öösel kell kaksteist vaja minna metsa: siis sõnajalad (*papuořšnöd* < lt. *paparde*) õitsevad. Ja siis vaja võtta see õis ja panna kura jala kanna alla: siis teatakse puha, mida teine mõtleb (L).

Jaaniilapäeva öösel tüdrukud läinud metsa otsima sõnajalgu, nende õite sees leidunud tähed, mis olnud peigmehe nimetähed (Kl Lnb 542: 6).

Jaaniööl tüdruk või poiss peab minema niikaugemale metsa, et ei kuule enam kuke kiremist kodunt, ja otsima välja pikad sõnajalad (*papastõmõd*) – neid sõnajalgu on kaht sorti: pikad ja laiad, kaharad; olevat vaja lugeda välja üheksas pikk sõnajalg ja lõigata see katki just maa juurest; sääl sõnajala sees olevat tähed ehk “pookstaavid”, kirjutatud sisse nagu inimese nimed; milline nimi sääl olevat sees, selline siis temal saavat see pruut või peigmees, sellise nimega; jaaniööl sõnajalg siis õitsvat (Kr).

Vanatüdrukud lähevad jaaniööl metsa sõnajalgu lõikama: sääl olevat sees (ma ei tea, kuhu ta pannakse) peigmehe “portree” (Kl).

Jaaniööl mine heinamaale, võta üks kilk ja kuivata ta ära, hõõru peenikeseks pulbriks ja anna siis sellele inimesele, kelle meelt sa tahad enda järgi saada, teeveega sisse ja ütle: ole ustav kui koer ja kerge kui kilk! (Sr).

Kes magab jaanipäeva öösi, see mitte ilmaski naist ei saa (Ii). See fraas on tõlgitud vastavast läti rahvalaulust.

Lehmade peksmisest pihelgaga ja põldude suitsetamisest jaaniööl vt. LRU III 7. Rahatulest jaaniööl vt. Sr 25 § 213 *nāb rodō*.

Enne jaani on kolm ööd sellist külma, et külmavad viljal õied ära; eriti kurke peab üle kõige valvatama neil ööl: kui nad saavad külma, siis nad küll kasvavad, kuid sellised väiksed nagu seakartulad (V).

Kui enne jaani nähakse taevas valgeid pilvi, need on lumeõied, siis tuleb enne jõulu lund. Ja kui pärast jaani nähakse neid valgeid pilvi, siis tuleb pärast jõulu lund. Kui lumi ei saa hästi ära õitseda, siis tuleb vähe lund, nagu mõnel õunapuul [on vähe vilja], kel külm võtab õied ära (V). Edasi jutustaja seletas suure hooga, et kõik tekivad õitsemisest: nagu õunad sünnivad õitest, nõnda ka lumi sünnib õitest, ja kui neid valgeid pilvekesi ei ole, siis pole oodata ka lund.

[Ilmastiku poolest] jaanipäev on jõuludele vastu (Kr).

Pärast jaani tekivad vimmad merre jõevee ligidusse üsna ranna ligi; kui vesi on pruun või must, selline paks, siis jällegi on tursad selles vees sügisel (V).

MIKS PANNAKSE JAANIPÄEVAL LEHMADELE PÄRJAD PÄHE

Jaaniõhtul (~ jaanipäeva õhtupoole) olnud karjased karjas. Ja üks olnud “viimane”, (s.t. vaeslaps) ja üks lehm olnud valge pääga, punane lehm valge pääga (laukots). Muud karjased tulnud koju ja

vaeslaps kadund ära, vaeslaps üksi pole tulnud koju. Laukotsa kah pole olnud.

Ja nüüd mindud teda otsima. Ja leitud püha Maarja koplis. Ta olnud punund oma lehmadele kõigile kroonid pähe. Muud karjased pole jaksand punuda jaaniõhtul, kuid tema punund kõigile. Kes olnud nudi lehm, sel olnud [pärg] kaelas, kes olnud sarvedega, sel sarvede pääl.

Nii siis vaat on tekkind jaanipäeval need vanikud lehmadele pähe. Nii me karjas laulsime (Kr < V). Tegelikult siin polegi õieti mingit juttu, vaid ainult läti rahvalaulude ümberjutustus proosas.¹

Läti dainadest on tõlgitud ka liivi keelde värsid, mis tähistavad tabavalt eri tähtpäevade funktsioone suvises tööprotsessis: Jaan suurustab heinakuhjaga, Jaagup oma rukkikuhjaga, väike Mihkel kõige viimaks kaerakuhja otsas (L); Jaan istus mäe pääl, ajas juttu Jaagupiga – Jaan ütles “heinakuhi”, Jaagup (kiitles) “rukkikuhi”, (väike) Mihkel hüüdis vastu “kaerakuhja otsa pääl” (Kr²); kaerakoristamine oligi kõige viimane (L Lnb 940: 15).

Maarja kõrval näeme igatahes ka kristliku Jaani haldjapäraseks muutumist liivi rahvatraditsioonis, kuna jüriema kaju tunnukse vähem rahvapärastund. Et just Jaan on substitueerind haldjat, ei sõltu põrmugi Ristija Johannese isikust, vaid põhjuseks on paganliku pööripäeva ja sigivuspüha soodsad eeldused. Sigivus-, resp. õnehaldjate moondumisprotsessi tähtpäevaga seotud jaaniisaks ja emaks aitab hästi valgustada järgmine muistend:

“VÕÖRAS VANAMEES JAANITULEL” (Mt. 773’ + S. 39)

Vanasti olnud jaaniöö. Ja siis noored poisid ja tüdrukud põletand jaanituld. Ja siis lauldud. Ja siis tulnud üks vana naine ja vana mees selle tule juurde ja ütelnud: “Mis te nüüd siin nõnda rõõmsad olete tule juures?” Need ütelnud, jaaniöö olevat. – “Mis see jaaniöö olevat kah?” – See olevat, et neil olevat rõõm sel ööl, jaanitulel nad pidavat laulma, siis kasvavat hästi vili, mis on külvatud. Hästi, noh nüüd see vanamees ütelnud: “Kas te siis mulle kah sellest viljast

¹) Vt. O. Loorits, VdL 169/70 (194).

²) Vt. O. Loorits, VdL 227 (241).

annate, mis saab kasvand?” – Keegi ütelnud: “Kuis muidu, me anname!” Vanamees ütelnud: “Te ei saa anda mulle! Homme selsamal ajal sa sured ära,” vastand sellele noorele poisile: “Noh, ja siis te kutsute mind ka matusele, need sugulased.” – “See pole tõsi,” poiss ütelnud, “ma olen veel nii priske, rõõmus, seda ei või juhtuda!” Vanamees ütelnud, küsind: “Kas sa kirja kah tunned lugeda?” Ta ütelnud, o jah. Nüüd ta ütelnud, see rikas mees või poiss ütelnud nõnda: “Kui ma oma aidad ja kastid teen suureks, siis mu hing võib elada rõõmsalt.” Nõnda [see vanamees] küsind: “Sa hull! Täna öösel su hing kutsutakse ära – kellele sa oled kogund?!”

Siis see vanamees kadund ära – ei tea, kuhu ta saand. See naine kah. Ja siis nõnda ka juhtund: teisel päeval see rikas poiss surnud ära. See naine kadund pärast ära ja vanamees eland üksinda. – li 49. Kuuldud laeva pääl tüürimehelt, kes põlvnend Liepaja-linnast.

Erilist tähelepanu jaanikombestikis äratav teade, et vanasti põletatud igas külas jaaniõhtul rannas pidulikult üks vana paat ohvriks mereemale, et see õnnistaks saaki (Pr). Paadipõletamist jaaniõhtul mäletatakse mitmes külas (L, Sr, Kr, Pr, V), ja selle kombe tekkimisest vanad merikarud jutustand järgmise literaarse mai-guga loo:

PAADI PÕLETAMINE JAANIÕHTUL (US. 130)

Kuidas on tekkinud jaanipäev, jaanituli ja hüüd “līgo”? – Olnud kord vanasti Väinajõe suus liivlasil vanim Jõn, kelle ainus poeg sõitnud kogu laevastikuga – seda olnud kaksteist laeva – merele röövreisile ega ole tulnud kaudal ajal koju. Isa olnud suremas maas, oodand ja leinand aina poega, töotand lõpuks seda: kui ta saaks veel enne surma näha oma poega, ta ohverdaks tänuks jumalaile kõik kaksteist laeva. Ja just vanima sünnipäeval poeg tulnud laevadega tagasi koju. Siis vanim rõõmuga lasknud panna põlema kõik kaksteist laeva, jootnud ja söötanud rahvast ja kõik hõisand laineil hõljuvate [*resp.* “liigu”-televate!] ja põlevate laevade helgil karjuda “līgo Jõn, līgo Jõn!”¹ Sellest ajast pääle pühitsevad liivlased jaanipäeva ja põletavad igal jaanipäeval ühe paadi ära. – Pr [271’].

¹) *Līgo*-refräani rahvaetümoloogiline ühendamine liigutelu-kujutelmaga on toimund siin eesti keele oskuse mõjul, kuna jutustades liivi keeli väljendati hõljumist verbiga “hällitada” = *ä’ltõ*.

Kui paat on oma ea ära eland, siis jaanipäeval ta põletatakse ära. Paat veetakse tervena, katki saagimata jaanimäele, s.t. jaanitule-mäele ja põletatakse ära. Sel päeval põletatakse ka vanad tõrvapangid ja -pütid tõrvaahju juurest ära, kui need muutunud kõlbmatuks. Paadipõletamine on moodis eriti rannas; maal, kus paati pole, lepitakse tõrvapangi-pütiga. Jaanilaupäeva õhtul, enne jaanituld, tüdrukud lähevad randa ja ehivad paadid lilledega (L Lnb 983).

249. Jaanipäevale järgnevate suvepühade sarja alustab seitsme magaja päev = *seis-ma'ggiji(z)-päva* (lvÜ, 27. VI), mis on tuttav ainult oma vihma-motiiviga: kui seitsme magaja päeval sajab vihma, siis sajab seitse päeva (L) ~ siis on teada, et seitse päeva üksteise järgi tuleb vihma (Sr).

Üllatavalt vähe liivi rahvapärимused tegelevad Peetrusega. Teda tuntakse šablooniliselt paradiisiaia värvavahina (vt. § 244), kuna eriti just kalurite ja meremeeste patroonina teda ei tuntagi. Ainult niipalju teatakse, et Vānta-linna ümbruskonna lätlased (nn. *veitānikad*) nimetavat väga lihavaid marjaga silke peetrisilkudeks, kuna "randlased" (s.t. liivlased) kutsuvat neid kesasilkudeks = *rugai-silkōd* (L) ehk kudemissilkudeks *ku'd-sil'kōd* (L); kontrollil selgus, et Liivi rannikul tehakse kah vahet varasemate peetri(päeva) silkude ja hilisemate kudesilkude vahel. Üldiselt vähe tuttav on peetripäev = *petōr-pāva* (lvÜ):

PEETER (29. VI)

Peetripäev on pärast jaani; me seda ei pea. Viis päeva pärast jaani kägu ei kuku (Sr).

Kägu kukub peetripäevani. Niipea kui oder lükib, nõnda ka talle ohakas hakkab kurku ja kägu enam ei kuku (Sr).

Seeni peab peetripäeval vaadatama: kui peetripäeval sajab vihma, siis on seeni palju; kui ei saja, siis seeni ei saa, olgugi vihmane sügis (Pr). Kui peetripäeval sajab, siis sügisel kasvavad seemed; kui ei saja, siis ei kasva, kui ka sügise läbi sajak, kuid seeni ei ole ega ole; see on tõesti tõsi (Pr).

Seitsmevennapäev *seis-vel'-päva* (lvÜ, 10. VII) ennustab ilma: kui sel päeval sajab vihma, siis on teada, et tuleb seitse nädalat vihma (Sr) ~ siis sajab seitse nädalat ühtsoodu; tänavu [1923] oligi just nõnda (L).

Kreeka-katoliiklikku eeliapäeva Liivis ei tunta, vaid rahvakalendrisse on juurdunud jaagupipäev *jākō-päva* (lvL) ~*jokō-päva* (lvI), lätipärasema hääldeusega *jākō-päva* (V):

JAAGUP (25. VII)

Jaagupipäev on rikas päev: siis on rukist, siis on otra (L).

Jaagupipäeval lõpeb heinaaeg ja hakatakse viljapõllul tööle (V).

Jaagupipäeval küpsetatakse igakord kakku ja antakse ka abilistele süüa: siis on heinaniitmine lõpetatud, vabadikud pidid ju pere-meestele terve nädala niitma, sellepärast siis antigi süüa (Pr).

Jaagupipäeval vaja minna uusi kartulaid vaatama: muidu Jaagup saab pahaseks, kui teda ei austata (L).

Jaagupipäeval vaja keeta esimesi uudsekartulaid. Kui on vihmene aasta, siis jaagupipäeval loodi esimene heinakuhi, kui inimesed olid mõisahärra orjad: enne seda neil ei olnud aega iseenda jaoks tööd teha (Ii).

Jaagupipäeva-nädalal on kõige paremad kilud (Kr Lnb 169).

Milline ilm on jaagupipäeval lõunani ehk hommikupoole, selline talv on jõuludeni; milline ilm on õhtupoole ehk pärast lõunat, selline talv on pärast jõulu (V).

Terminoloogiliselt õige moondund ja tuhmund on lauritsapäev = *labreits-päva* (L) ~*loriits-päva* (L) ~*lorents-päva* (L) ~*lovats-päva* (Kr) ~*loval's-päva* (V):

LAURITS (10. VIII)

Lauritsapäeval ei süudata ühtki tuld ja rehes ei peksta vilja (V, SjWied, LGr LXXVII).

Lauritsapäev on sügisel pärast jaaku, enne suurt maarjat. Siis mindi heinamaale, niitu, sääl raiuti lepavõsu ja puhastati niitu: siis lepad enam ei kasvavat, võsad ei kasvavat, kui lauritsapäeval neid raiutakse. Põllu pääl siis tööd ei tehtud (Kr).

Lauritsapäeval tuleb rukkikülvi aeg, siis hakatakse rukist külvama (L). Lauritsapäeval peab külvatama esimest rukist: siis pääd olevat kõik täis ja ka palju tüvesid tõusvat üles (L).

Lauritsapäeval ei tehta tuld ega keedeta midagi; naispere ei tee villatööd (V. Alho, LK 53).

Kui lauritsapäeval (*lovareitš-pävan*) vihma ei sadavat, siis sel aastal tulevat palju tulekahjusid. Sellepärast sellised inimesed, kes seda usuvad, valavad ahju pääle vett ja pritsivad (“ujutavad”) toaseinu veega, sest siis tuli midagi kahju ei tegevat (Pz, SjWied, LGr 422).

Lauritsapäeva öösel öeldakse üheksa voolu meres olevat, siis ei tohita võrke merre heita: need aetakse [tormist] sassi (V, SjWied, LGr 370).

PÄRTEL (24. VIII)

Suvepühade sarja lõpetab pärtlipäev = *bärtöl-päva* (L) ~*bärpõ-päva* (Sr, Kr, Pr, V):

Pärtlipäeval on viimne rukkikülv, siis rukis peab olema külvatud (L).

Vanarahvas ei võtnud humalaid enne ära, kui pärtlepäev või pärtleöö läks mööda, sest et pärtleööl humalaile see vägi juurde saab just antud, siis need humalad selle vägevuse endale ep saavadki (Kr).

Pärtleööl ei tohi merele minna: siis meres on üheksa voolust (V).

250. Sügisest pööripäeva asendab kristliku kalendaariumi miiklipäev (vt. § 237), millele järgneb surnuile pühitsetud harras hingedeae (vt. LRU II 19–22). Varem esitatud andmestikule hingedeajast lisan siinkohal ainult vahepeäl juurdesaadud teated:

HINGEDEAEG

Vana algupärase nimetuse *jengud-ājga* kõrval ütlevat mõned viimasel ajal läti eeskujul ka vaimudeaeg = *garad-ājga*. Hingedeae lõpeb esimesel novembril surnutepühaga. Kui hingedeaja esimene pool (“pooled hinged”) on tormine, siis teise poole hinged on vaga ilmaga. Hingedeajal vanarahvas mitte ilmas ei andnud oma hobust teisele inimesele sõita, sest siis hobused on alati hirmus ära väsind (L).

Omaette paralleeli moodustavad täitsa katoliikliku päritoluga mardipäev = *mart-päva* (lvÜ) ja kadripäev = *katriin-päva* (lvÜ), millele eelõhtuil pöisid, *alias* tüdrukud lauldes lähevad külla mardi-

sante ehk – nagu liivis öeldakse – “marte ajama” = *maɾt'idi ajam* (Ii, Sr, Kr, V), *alias* “kadrisid ajama” ehk “katri” = *katriini*• (V):¹

MART (10. XI)

Mardipäeva õhtul [s.t. faktiliselt 9. XI] tulevad mardid, tõmmand kasukaile pahupooled pääle ja jäledad näod ette. Mardid panevad lapsi palveid ehk “paatreid” lugema. Kes mõistab hästi lugeda, neil nad silitavad pääd; kes ei mõista, neid peksavad. Pärast nad ise tantsivad mardipäeva tantse ja saavad süüa ube ja tanguvorsti ja joovad õlut (L).

Mardipäeval poisid lähevad “marte ajama” külla, kellad kaasas. Nad teevad endale teistmoodi näo ette ja suure takuse habeme. Nad pööravad kasukail pahupoole pääle, seovad õlest vöö ümber, võtavad vitsad kätte ja lähevad lapsi peksma ja panevad neid lugema. Nad teevad suure mardihobuse (*maɾt'-ibbi*): see on üks inimene, kellele on lina pääle laotatud ja suur raipeluu pääks pandud. Seda luud poisid käivad enne mardipäeva metsast otsimas. Siis tehti pikkadest õlgedest ka pisuke varss, ja üks poiss astus selga, ratsutas ja jooksis tüdrukute pääle. Mardipäeva õhtul keedeti ube ja tehti tanguvorsti ja anti neid poistele süüa (Ii).

Vanasti märdipäeva õhtut peeti teisiti kui praegu. Siis juba paar nädalat enne seda hakati nõu pidama, kuidas ja mida mardiõhtul parimini teha. Kõigepäält otsiti poiste hulgast kõige painduvam ja ilusam tantsija väikese hobuse ratsutajaks. Väikese hobuse kael oli tehtud pikkadest õlgedest ja riidega ümbert ömmeldud. Kõrvad väikesel hobusel olid teravate otstega, tehtud nahast, rangid olid kullatud, rangivars nahkne ja saba linast. Pääle talle oli laotatud valge lina, ehitud värvitud hõövlilaastudega, ja väike kell kaelas. Suure hobuse kandjaks otsiti välja kõige tugevam poiss. Suurel hobusel olid ketid läbi sõormete ja tema ajaja (“juhtija”) löi alatasa ketidega laua pihta, mis oli suure hobuse seljaks. Sokkudel olid sarved kah pikkadest õlgedest mässitud ja sokule endale oli pääle laotatud kah ehitud lina.

Siis märdiõhtul poisid tulid kõik kokku sinna tallu, kus “tehti marte”, pöörsid kasukail pahupidi pooled pääle ja panid maskid (“liigpalged”) suurte habemetega silmade (s.t. näo) ette ja läksid talust tallu. Kõige ees läks pillimees mõne marsiga, siis väikese hobuse

¹) Märdi- ja kadrilaule vt. O. Loorits, VdL 250/4 (279–282).

ratsutaja, siis suure hobuse kandja ja lõpuks sokud. Ja kõik tantsisid ja tegid külarahvale igas talus nalja. Peremees tõstis neile ette ube, õlut, rasvakakke, liha ja kalu. Kui nad olid nii läbi käind mõni kaksikümmend talu, siis nad tulid jällegi ühte tallu kokku, kus laulsid, pasundasid ja mängisid hommikuni. – Livi II (1932), nr. 12, lk. 2/3 < Pz (Sväneberg).

Mardipäeval suur hobu tehti nii: hobuse pealuu silmaaukudest topiti kepid läbi. Nende ülemistest otstest moodustusid kõrvad, alumistest hobuse esimesed jalad. Tagumisteks olid inimese enda jalad. Teki võttis üle pea. Nael linu pandi sabaks. Oli hea, kui pealuul olid ka hambad suus: siis sai vanadust lugeda jne. Silmad tehti mustaks. Väikese hobuse jaoks otsiti metsast kõver puu, mille ülaotsast moodustati hobupea, kinnitades kõrvad, silmad, lakk jne. külge. Muu osa ümber õmmeldi riie. Poisike pandi hobuse selga kinni. Sokkudel oli look jalge vahel, kasuk üle pea (L Lnb 671/2: 2).

Mardipäeval käidi samuti ümber nalja tegemas. Need olid poisid. Siinjuures olid ka omamoodi tegelased: suur-sokk ja väike-sokk, kes pusklesid, andsid kõigile, keda said, eriti muidugi tüdrukutele. Sokkudel olid õlest sarved peas, pahupidi kasukas seljas, õlgsaba taga. Siis olid suur-hobune ja väike-hobune, mille peadeks olid ehtsad hobuse pealuud, mida saadi enamasti metsavahtidelt, kes raipeid otsisid rebasesöödaks. Koguni keedeti liha luitelt lahti, et pealuu saaks puhas. Suure hobuse juhtija (*sur-ibiz joudiji*) oli ka tähtis tegelane: ta vedas oma hobust valjaid pidi järele, kutsus juuresolijaid tema hambaid ja kapju vaatama jne. Tekk oli hobusel üle, nagu seda laadal mustlastehobul. Väike-hobu lööb. Hobustel olid õlgsabad, hobusekellad kõlisesid kaelas juba mitme versta pääl (L Lnb 635: 2).

Mardipäeval käisid ümber ka hiiglased (*mildzō-mied*) karkude peal. Karguastmed olid umb. pingikõrgused ja kõrgemadki (L Lnb 636: 3).

Üks nali oli veel hani (*guogōz*), seda tehti nii: hani küürutas maha, nii et peopesad tulid labajala juurde sääreotste peale liikme kohta; siis aeti kasuka varukad jalgade otsa, kuna kasukas üle tuli selga, kasukasaba jäädes püsti hanisabana. Kord, kui jutustaja olnud väike plika, teinud suuremad lapsed tema haniks, talutanud naabri aia taha ja lükanud seal pikali, ise ära jookstes. Ta karjunud hulk aega, enne kui naabrirahvas ta ära päästnud, sest ise jalgadele ei saa tulla (L Lnb 636: 4).

Mardipäeva õhtul panevad poisid maskid ette ja lähevad majadesse, et lapsi hirmutada (Pz, SjWied, LGr LXXV).

[Mardipäeval võetakse] kasukaile pahupool pääle, õlgvööd ümber, paberist nägu [s.t. mask] ette, et lapsed ei tunneks, vitsad kätte (V, SjWied, LGr 370).

“Hinged” lõpevad mardipäevaga. Oad on siis piduroaks. Noor-
mehed teevad mardiõhtul palju nalja: kasetohust katted pääl, ka-
sukad pahupidi seljas, nad käivad hulgakesi küla pääl ringi, laula-
vad, tantsivad, püüavad tüdrukuid peksta ja joovad õlled otsa. Väik-
sed lapsed kardavad kõvasti “mardipäeva kuradit” – tohumaskiga
ja karvase nahaga peletist (Alho, LK 51).

Mardipäeval pöördi kasukail pahupooled pääle, pandi “liignäod”
[= maskid] ette ja mindi “marte ajama” talust tallu, poisid tüdru-
kuiks ja tüdrukud poisteks rõivastund. Mardilaule ma ei tea muud,
kui lastele, kes sõna ei kuuland, sai öeldud: “Santi-marti mõuku [=
vorsti], lapse perse pääle vitsa!” (Sr).

Mardid panevad [s.t. sunnivad] lapsi “issameia” lugema. Nõnda
nad ütlevad: “Kus need lapsed on, kus need lapsed on?” Nad seleta-
vad, et nad on tulnud üle mere Saaremaalt. Siis nad tantsivad põ-
randal ja laulavad “marti mõuku, marti mõuku!” Siis perenaine võ-
tab vorstirõnga, riputab ühe mardile kaela. Siis nad on rõõmsad,
tantsivad ja ütlevad: “Teie lapsed mõistavad issameia, teite lapsed
mõistavad issameia – me neid ei peksta, me neid ei peksta!” Mardil
on kott kaenlas, ja neil on vaba voli võtta laua päält ube ja panna
kotti (Kr). Mardisantide kõnelusi imiteerides jutustaja moonutas
keelt ilmsesti eestipäraseks: *kus ne lapsõd (v)onnõd (pro: kus ne
lapst atõ), teitõ lapsõd (pro: täd lapst)*; eestipärane on ka “issameia”,
mida muidu liivis ei tarvitata, ja ütlus *sait'i-mait'i*.

Mardiõhtul (*mairtõd-õ'dõn*) tullakse marte ajama ja öeldakse:
“Santi-marti mõuku, perse pääle vitsu!”¹ Martidel on karvased ka-
sukad pahupidi seljas, luuast ja õlest sabad taga (Kr).

Mardipäevaks tehti õlut, keedeti ube. Käidi hirmutamasi lapsi
kasuk pahupidi seljas. (Kr Lnb 43).

Mardiõhtul süüakse hane, ka kuivad kupatatud oad on laual mar-
disantide jaoks (V Lnb 844: 5).

Mardipäevaks keedeti ube, küpsetati kakku. Martidele anti ube
ja õunu. Oad olid kuivad, kausist võeti. Neid keedeti soolases vees,
pandi lauale suure kausiga, mardid seest võtsid. Vanasti kupata-

¹) Vastavat laulu vt. O. Loorits, VdL 250 (280).

mist ei olnud, esimest vett ära ei kallatud: see oli see vägev. Sool oli siis üldse maiustuseks. Liha sel päeval ei keedetud. Kadripäeva siin ei peeta, Duonig-vallas küll (lvI). Mardid käisid talust tallu, peksid lapsi (ja tüdrukuid), kes ei osand issameiet (Ii < Pz Lnb 283/4).

Kui tahetakse, et ussid ei tuleks talu juurde, siis vaja võtta vana vikat ja siduda see [põleva] tuki otsa ja joosta mardipäevaõhtul pärast päikese loojaminekut, kui putukad hakkavad maa päale tulema, siis vaja joosta üheksa korda ümber majade: siis putukad sel aastal kodu juurde ei tule. Vikat aetagu sinnasamasse kohta maa sisse püsti (Sr).

Kui mardipäeval sajab lund, siis kadripäeval taas sajab vihma (L). Mart tuleb valge kasukaga (= lumi) ja Kadri taas tuleb järele ja kuseb Mardile pääle (= vihm); siis läheb lumi ära kah veel (L). Mart tuleb kasuka ja talvega, Kadri tuleb taga kustes (L). Mart tuleb (valge kasukaga) sittudes, Kadri taga kustes (L). Mart matab, Kadri katab, Andres tuleb lõhub ära (Kr, Pr, V). Eriti viimane fraas tunnukse üsna stereotüüpne: *Mart' matab, Katriin katab, Andrõks tulab – a'rtõb jära* (lvI).

KADRI (25. XI)

Nagu mardiõhtul mehed, nii käivad kadriõhtul naised maskeeritult, lahtipäästetud juustega ja meestesärgid oma riiete peal, meestetübarad peas ja punaste vöödega vöötatud, lauldes ühest majast teise (V, SjWied, LGr LXXVIII).

Kadriõhtul [s.t. tegelikult 24. XI] noorrahvas riietus valgeisse rõivaisse (niisama nagu mardiõhtul poisid ja tüdrukud vastamisi ümber riietund) ja laulsid kadrilaule: “Kadri sõsar, sa uhkelt käid – iga päev valgeis rõivais ja veel siidkleit seljas!” (Sr).

Kadripäeval (üks nädal enne barbaarat ja kolm nädalat pärast marti), siis tüdrukud panevad valged kleidid punaste lintidega selga, kirjud sukad jalga ja kingadele seovad kirjud paelad ümber, võtavad valged kübarad pähe, loorid silmnäo ette, ja siis nad lähevad küla kaudu ümberringi kõigisse tubadesse [s.t. elumajadesse] sisse ja laulavad: “Triduridu-ridam, Kadri sõsarad! Kadri ja Kristiine (Kristiin), need on meie sõsarad. Taaniel ja Kristjan (*Doniel un Krišjon*), need on meie veljed. Triduridu-ridam, kirjud sukad jalas ja kirjud kingad!”¹⁾ Siis perenaine annab neile kakku ja ube süüa, peremees õlut juua (Kr).

¹⁾ Vt. O. Loorits, VdL 250/1 (281).

Kadriõhtul vaja minna “katri” ehk “kadrisid ajama”: siis lammastel tuleb palju tallekesi (V).

Kadripäeva liivlased peavad oma lammaste pärast: siis süüakse nimelt keedetud lambapää, et lambad ei haigestuks pööritusse. Naised ei tohi teha villatööd (V. Alho, LK 51).

Kadripäeval ei tohi kududa ega viipsida. Pärast kadripäeva merevesi ~lainetus muutub raskemaks (Kr).

Andresepäev = *ándrõks-päva* (lvÜ) on üle ranniku tuttav ainult talve tulekut ennustava kõnekäänu tõttu: “Mart matab, Kadri katub, Andres tuleb lõhub ära” (vt. eespool) Muidu andresepäevale näikse siirdund ühelt poolt mardi-kadri-sanditamise jätkamine, teiselt poolt taas surnute püha funktsioone:

ANDRES (30. XI)

Andreseõhtul käidi niisama “ajamas” talust tallu nagu mardi- ja kadriõhtulgi (Sr).

Andreseõhtul tüdrukud-poisid läind sauna putru viima Maarjaneitsi jaoks, pannud lavale – ta läheb sinna sööma. Kord jällegi läind üks järgi ja söönd ära, teind omalt poolt taas sitahuniku sinna lavale (L).

Andresepäev. Teri või herneid heideti üheksa korda parema käega üle pahema õla. Siis heideti magama, enne paludes püha Andrest, et ta unes näitaks tulevast meest, *resp.* naist. Seda siis Andres ka teind (Ir < Ii Lnb 554: 1). Vrd. vana-aasta kombestikku § 241 A.

SURIJA NÄGEMINE ANDRESEÖÖL

1) Andresepäeva õhtul, siis olnud üks vana perenaine ja vana peremees, kes halvasti eland. Nüüd läind see vana perenaine kiriku juurde andresepäeva ööl kella kaheteistkümneme paigu: siis näeb sääl peremehe surma (*nāvõ*). Ja ta läind ja ta näind peremeest, et see seisnud sääl kiriku juures. Ja ta tunneb, et see on tema mees, ja nüüd temal hakand nõnda kahju sellest peremehest, et see saab surma. Ja see peremees mõtelnud kah nõndasama – peremees olnud juba enne perenaist läind kiriku juurde [vaatama, kes sureb], ja sellepärast nad mõlemad sääl kokku saandki. Peremees näeb perenaist, ja temal nüüd on ka kahju perenaisest. Ja kui nad nüüd läind koju pärast kella kahteist, nad mõtelnud, et nad näind üksteise

surma. Siis nad hakand omavahel elama nii hästi, et paremini keegi pole eland. – L 185.

2) Kui andresepäeva ööl minnakse teeristile (s.t. ristteele), siis näeb sääl neid mööda minevat, kes eeloleva aasta jooksul surevad. Olnud üks abielupaar, kes isekeskis elanud väga halvasti. Oodanud kumbki teineteise surma, et saada vabaks ja hakata elama uuesti. Andresepäeva öhtul mehele tulnud plaan minna teeristile vaatama, kas tema naine ka pole surejate hulgas. Läinudki. Naisel, kes maganud teises toas, omas voodis, tulnud sama plaan, läinud ka, kuid teist teed kui mees. Teeristil siis mõlemad saand kokku, pidand aga kumbki teineteist vaimuks ja läinud ilma lähemale minemata igauks jälle tasahiljukesi oma teed koju. Mõlemil olnud hea meel, et saavad kord vaevast lahti. Naine otsustanud mehega see viimane aasta lahkemalt ümber käia. Sedasama arvanud ka mees. Pole siis enam nii tülitsenud kui enne. Naine koguni talvel kudund mehele villase salli, et tal viimane talv ei tarvitseks külmetada. Mees olnud sest tähelepanust üsna üllatatud. Nii elanud päris ilma riiuta, ikka üksteist salaja kahjatsedes. Kui nüüd uuesti andresepäeva öhtu tulnud kätte, läinud mehe süda ärdaks, tahtnud naisele teatada, et tal surm peab üsna lähedal olema, sest aasta saab kohe täis. Ütelnud naisele, et tal oleks temale midagi ütelda. Naine ütelnud, ka temal omaltpoolt olla midagi ütelda. Mees siis seletanud oma käiku aasta tagasi ja soovind naisega enne tema surma veel ära leppida. Naine jälle rääkind samasuguse loo temale. Oodand siis mõlemad hirmuga oma surma. Kui see aga ometi pole tulnud, siis jäänudki leplikult kokku, et kõik ümberkaudsed imestand. – Ir < Ii Lnb 554/6.

250 A. Jälgi surnutekultusest sisaldab edasi veel barbaarapäev = *bārban(d)-päva* (lvL) ~ *bārban(d)-päva* (lvI) ~ *borban-päva* (Kr), millele pääle otsese teate aastast 1888 osutavad kaudselt ka surnute jaoks vanasti hingede ajal valmistatud toidud:

BARBAARA (4. XII)

Barbaarapäeval keedetakse tangu- ja jahuputru, mida kahe kappaga viiakse sauna vanade isade ja Maarjaneitsi jaoks süüa. Tüdrukud laulavad: “Kuhu lähed, Maarjaneitsi, kuldluud kainlas? – Ma

lähen teie sauna puhastama, söögem tanguputru!¹⁾ või midagi muud selletaolist (Alho, LK 53).

Vanasti (mõnes talus) peetud barbaarapäeva veel suuremaks ja pühamaks kui esimest [jõulu]püha. Siis lõigatud [eel]õhtul leiva-viilud ka kõik valmis, et sel päeval midagi lõikamist ei oleks: siis lambad-elajad edenevad hästi, muidu olevat vigased loomad (Pr).

Barbaarapäeval ei tohi kedrata ega kududa: siis jäävat lambad lombakaks ja pimedaks (Sr).

Barbaarapäeval ei tohi õmmelda: siis pistab lambal silma, siis sünnivad pimedad talled (Kr).

Barbaarapäeval ei tohtivat kududa, sest siis jäävat hobused pimedaks: kududes pistetakse silmad välja (Sr).

Barbaraõhtul, siis ei või kududa ega nõeluda: muidu pistetakse lambail-oinail silmad välja, s.o. need suvel topivad ise oma silmad katki (Ir Lnb 637: 17).

Barbarapäeval (*barba-pävan*) ei võivat [käsikivil] jahvatada ja lõnga kedrata, sest siis lambad minevat pööra(tõppe). – SjWied, LGr 420: 3 (V).

4. detsembril ehk barbarapäeval viib mõni perenaine villa-asjad lambalauta, sest see pidavat olema lammaste päev (Pz, SjWied, LGr LXXV).

4. detsembril (barbara) ei tohi töötada, et mitte lambaid kahjustada; ka on kahjulik hambaid torkida (V, SjWied, LGr LXXVI).

Barbaraõhtul vaja keeta barbaaraputru (*bārbān-sandrok*), s.t. kõike kokku, mis on: oad, hernerid, kartulad, tangud, porgandid, piima, mis aga on. Seda vaja süüa, et kõik keeduviljad kasvaksid taas hästi (L). Barbaarapäeva hommikul keedetakse kirjut barbaaraputru, kus on puha keeduviljad koos: kartulad, hernerid, oad, jahud, tangud, porgandid, peedid; siis sel aastal kõik keeduvili kasvab hästi (L).

Barbaarapäeval Duonig-kandi elanikud (*duonienikad*, s.t. Ida-Liivi külade elanikud, kes kuuluvad Dondangeni kogudusele), keetsid nn. *rukapä-toitu*, s.t. tegid jahust kukli ja panid [selle taigna] tur-sapää suhu, kuid meie İra-küla elanikud (*iranikad*) selliseid pole teind (İi).

Barbaarapäeval [mõeldud küllap selle eelõhtul] vanarahvas pöörnud kasukal pahupoole pääle ja tõmmand selga, suured saapad kängind jalga sellepärast, et oleksid hästi villased lambad tervete jal-

¹⁾ Vt. O. Loorits, VdL 27/9 (31).

gadega. Siis joostud ümber lautade öösel ja trambitud jalgadega hūpa-hūpa (strop-strop), ise lauldud: “Hūpa-hūpa mu talled, hūpa-hūpa mu kitsepojad, nagu ma ise kepslen üle tara tarade [s.t. põlluveersete aidade] barbaaraööl!” (L). Seda toimingut jutustaja ei käsitelnud koomilise naljana, vaid tõsise maagilise taiana lammaste ja kitsede hüplemisvõime (*resp.* tervete jalgade) provotseerimiseks.

Barbaaraõhtul minnakse “barbaarasid ajama” (*barbõni ajam*). Lähevad poisid ja tüdrukud. Kes tahab kirjused tallekesi, võtab kirju “teki” ehk vaiba ümber; kes tahab valgeid, võtab valge. Siis panakse luud, seotakse endale selja pääle: siis vaat on suured kähara sabaga oinad. Siis lauldakse nõnda: “kõps-kõps (strip-strop) tall, kõps-kõps kits, peene krussis villaga ja pika sabaga!” (Kr).¹

Barbaaraõhtul tüdrukud lähevad “barbaarasid ajama” (*borbiini ajam*). Kes tahab kirjused talli, võtab kirju vaiba ümber; kes tahab valget, võtab “palaka” (s.t. lina) ümber; kes tahab kähara sabaga, see seob luua persele; kellel on niintest viisud, see saab “kringel-sarvega” (s.t. rõngassarvelise) oina; kel on kaks vihta, saab kahe-munalise oina; kellel üks luud – ühemunaline oinas (see pole hää). Siis minnakse tantsima ja lauldakse: “Kõps-kõps tall, kõps-kõps oinas – peene krussis villaga, kähara sabaga!” Kui “barbaarasid aetud”, siis olnud neil põialpoeg (*pegal-puoga*) kah tehtud ja kaasa võetud (Kr). Põialpoja tegemist vt. vastlapäeva all.

Barbaaraõhtul tallatakse tüdrukuid: naised käivad perest peresse “oinaks”, kasukad pahupidi seljas. Seljas on kindapaar, tuhka täis, köidetud või ömmeldud, – need tähendavad oinamune. Vahvamad panevad koguni “munad” oinale jalge vahele (püksid jalas). Siis need oinad aelevad tüdrukute ja naiste pääle ja kannustavad (*bõrikšõbõd*) viimaseid: siis tuleb talus hää tallekeste õnn, sest pääle barbaarapäeva hakkavad esimesed tallekesed sündima (V Lnb 844/5).

Barbaaraõhtul oinaste-lammaste mängimist varem ka siin laialt harjutatud. Käisid ümber nii plikad kui poisid. Ehtisid ennast nii, kuidas keegi oskas: üks tegi omale padjast suure kõhu ette, teine jälle pani padja tagumikule riiete alla, kolmandad, kes päris “oinad” olid, tegid omale riidest, täistopitud “munad” jalge vahele ja mõni koguni lemmasvast riistapuu munadele lisaks. Ajasid siis talust tallu käies plikasid taga. Mõnikord hullamisel katsuti oinastel nende atribuute küljest ära kiskuda, mille õnnestumisel sai oina üle palju naerdud. Olid pahupidi kasukad või palitud seljas, muidu pää-

¹) Barbaarapäeva laule vt. O. Loorits, VdL 254/5 (283).

des-jalgades loomi ei imiteeritud. Vahva oli niisuguste vigurite pääle va Volganski Petš. – Ir Lnb 887.

Barbaraõhtul nii mehed kui naised käisid oinaks. Need tallavad lambaid, *resp.* tüdrukuid ja naisi, et oleks hea lambaõnn. Oinastel olid selja poole köidetud kindad, heintega jm. täis topitud. Need tähendasid oina munakotti (Sr Lnb 956).

Barbaraõhtul peab keedetama putru kõigest viljast kokku. Seda antakse neile naistele süüa, kes tulevad “oinaid ajama”. Käisid enamasti naised, pahupidi kasuk seljas. Kinnas oli seotud taha tagumiku pääle – nagu oina saba see tähendas. Putru anti, et kasvaks paks vill lammastel. Pudru hulka pandi ka herneid, kartulaid ja muud aidvilja – porknaid, naeridki, kui neid oli (L Lnb 938: 6).

251. Andrese- ja barbaarapäeva seost surnutekultusega võib seletada hingedeaja lõpupäeva edasikandumisega märdist veelgi kauemale, tõenäoliselt aga siin on tegu ka kirikliku surnutepäeva (vt. § 252) mõjuga. Lätis *dievaines*-sõnaga tõlgitsetakse kas hingede-aega (*veļu laiks*) või hingedeaja viimast ööd ehk “vanainimeste päeva” (*vecļau•u diena*), kuna teiselt poolt *dielidiena* tõlgitseb surnutepäeva (*Allerheiligentag*). Viimane läti termini tõlkelaen on ka liivi jumalapäev = *jumal-päva* (L, Pr) ~jumalapüha = *jumal-piva* (Pr): viimne esmapäev enne marti oli “jumala püha ehk hingedepäev” ja aega sellest esmapäevast mardipäevani kutsutakse “hingedeks” (V. Alho, LK 50/1); pärast barbaarapäeva on jumalapüha; siis ka ei tehtud tööd, sest siis kõigil lastel on luba minna külla surnuaiale, kui emad on surnud (Pr). Juba surnute päätükis esitati jutuke, kuidas surnud ema õpetand unes vaeslapse jumalapäeval kalmistule tulema ja ristilt kingituseks pandud siidrätti võtma (Pr 119 – vt. LRU II 33). Igatahes jumalapüha olevat talvel ärasurnute jaoks määratud ja vanas lauluski öeldavat: ema kutsus mind jumalapäeval enda juurde [kalmistule] külla (Pr). Vanarahva kõnekäänuna mäletatakse ütlust: mis sa pühapäeval teed, kui sa otse jumalapäeval enda pükse paikad?! (L). Kirikupühana surnute mälestamispäev ehk -püha *miri-ñ(õ)d-(pie)mädõltõb-päva* (Pr, V) ~-piva (V) on enne jõulu see pühapäev enne esimest adventi (L, Pr); sel päeval mingit tööd ei tehta (V).

Advent = *advent* (L, Kr) ~*atvent* (Pr) on tuttav ainult kirikliku terminina, mida mainitakse ka ühes rahajutus (vt. § 213), kuid Sjögren-Wiedemanni teatel esimesest adventist on alustatud aastapä-

hade pidamist (V, LGr 367). Surnutepüha seosest hingedeajaga vt. LRU II 20.

Omapärase sisu on saanud nigulapäev = *niklōks-päva* (V) ~*niklōz-päva* (Sr, Kr, V) ~*nikliz-päva* (Pr), mille ööd peetakse Liivis aasta kõige pikemaks ööks nagu Eestis ja Soomes luutsiapäeva ööd Skandinaavia eeskujudel, Eestis osalt ka toomapäeva. Sel ööl kukuvad puu otsast maha kotkas = *kotkanōz* (Sr, Kr, Pr), milline sõna keeletarvitusest on niivõrd kadund, et rahvaetümoloogia on moonutand sellest hoopis “kodukana” = *kod-kana* (L)¹ ja vastavalt sellele ka päeva kombestikku mõtestand kuni koguni uue nimetuseni kodukanaöö = *kod-kana ie* (L):

NIGUL (6. XII)

Nigulaöö on kõige pikem ja pimedam öö; sel ööl on ka Päästja sündind (Kr).

“Kotkanōz” on üks suur lind, kes väikseid lapsi söövat ära või viivat ära, kui saavat neid kätte. Minu ema ütles, et enne jõulu sel kõige pikemal ööl, mida vanarahvas nimetab nigulaööks, siis kotkas kukuvad puuladvast maha. Nigulahommikul tapeti siis mõni kana maha ja nõndaviisi siis tüssati lapsi, et kotkas on kukkund puuladvast maha, et nad on ta leidnud, las lapsed siis arvaku, et see kana ongi see kotkas (Kr).

Nigulapäeval on kõige pikem öö, siis kotkaski jääb tukkuma – vaat öö on liig pikk – ja kukub puuladvast maha (Pr). Nigulapäeva õhtul kukub kotkas puuladvast maha (Sr).

Nigulapäeva öö on kõige pikem öö, siis kotkas kukub puuladvast maha (V, S;Wied, LGr 367).

Kodukana öö on kõige pikem. Siis vaja minna öösi kella kahe-teistkümne aegu välja männi alla kodukana valvama. Sel ööl kell kaksteist ta jääb tukkuma ja siis ta kukub maha. Siis püütakse ta kinni – muul ööl teda kätte ei saada. See tähendab seda, et sealiha on kõik ära söödud, ja see kodukana jääb siis seasabaks ja on viimseks sealihaks (L).

Hobustepäev on nigulapäev, mil hobusetööd ei tohi teha, kuna hobused muidu haigestuvad. Kanaliha on siis piduroaks. Naaskliga ei tohi nahka torgata, sest muidu hobuse silmad kukuvad pääst.

¹) Keelekultuur I.

Sel ööl kukub lind puuladvast maha. Nigulapäeva öö on ka aasta kõige pikem öö (V. Alho, LK 51/2).

Nigulapäeval ei võivat nõelaga töötada, sest siis kasvavad hobuseil kae silmile (V, SjWied, LGr 420: 2).

6. detsembril tapetakse ja keedetakse kanu, ja hobuseid ei tohi mitte kasutamata jätta (V, SjWied, LGr LXXVI).

Vrd. eesti nõgikikast, toomakikast, tahmakikast jne.

Nigulapäev (*nikliks-päva?*) oli talvine pööripäev. Selle päeva [eel]öhtul ässitati lapsi minema männi alla kotkast ootama. Nimelt pidanud sel ööl “kotkan” (!) puu otsas tukkuma jääma ja maha kukkuma, kust siis teda kätte võis saada ja nigulapäeva hommikul kotka-liha keeta. Sel hommikul keedetigi liha ja nimetati seda naljapärasest *kotkan-voza*. Vanem rahvas kiusas nii alati lapsi selle kotka vahtimisega. Kui mõni läkski ja kotkata tagasi tuli, seletati, et ta ise tukkuma olla jäänud ja sellepärast kotkast pole saanud (L Lnb 637).